Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

RADOVI II, knj. 1

Đurđev, Branislav

1954

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/908de0df-4347-4f76-a080-854ff2fd6b21

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

RADOVI

KNJIGA II

ODJELJENJE ISTORISKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga I

ANU BiH АНУ БиХ

SARAJEVO
1954

IVAN POPOVIĆ

NEKI GENTILNI I NJIMA SRODNI TERMINI KOD CRNOGORACA I ARBANASA

— Uporedna studija —

(Primljeno na sjednici Odjeljenja istor.-filološ. nauka 14 novembra 1953 g.)

I

Kako je još od Miklošiča i Gustava Meyera poznato, ima u arbanaskom jeziku mnogo reči slovenskog porekla, a А. М. Селищев je u svojem poznatom delu *Славянское население в Албании* (София, Издание Македонского научного института, 1931) pokazao kako je jak bio slovenski kulturni uticaj na Arbanase, što se ogleda i u arbanaskom rečniku. Poznato je, s druge strane, iz radova Miklošića, Skoka, Barića i ostalih da je bilo jačeg arbanaskog uticaja na Južne Slovene u oblasti stočarstva i stočarske terminologije. Međutim nemamo do danas studija koje bi proučavale lingvističke posledice plemenskog života kod nas — naročito u Crnoj Gori — niti kod Arbanasa. Zbog toga se mislim ovde pozabaviti baš tom, našom i arbanaskom, plemenskom terminologijom, a posmatraću ih komparativno, da bih mogao utvrditi uzajamnosti ili paralelizam između jedne i druge.

Dok je slovensko-arbanaska simbioza u Srednjem veku imala — shematski rečeno — uglavnom karakter zemljoradničko-stočarskog odnosa, kako se to jasno vidi kod Seliščeva, — dotle izvesni pozniji etnički procesi dovode do jedne nove slovensko-arbanaske simbioze znatno drukčijeg karaktera. Mislim tu na formiranje plemenā u Crnoj Gori i Albaniji u doba posle raspadanja srednjevekovnog feudalizma, i hoću ovde da pokažem kako su se ova zbivanja ogledala u jezičkom razvitku.

Kao što je pokazao Šufflay, današnje gentilne formacije u Crnoj Gori i severnoj Albaniji nisu stare. Centralizovana vizantiska i srpska feudalna država Srednjeg veka razbila je stare plemenske tvorevine u ovom delu Balkana, i današnja plemena u ovim oblastima formirana su nanovo, u prvim vekovima posle dolaska Turaka, tojest počevši sa XV vekom ili nešto ranije (*Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925, 51, 59; *Povijest sjevernih Arbanasa*, Barićev Arhiv II, 193 i d.). Ti procesi su, pak, u Crnoj Gori i Albaniji bili u međusobnoj vezi, kako izlazi naročito iz Erdeljanovićevih ispi-

tivanja (*Kuči, pleme u Crnoj Gori; Bratonožići, pleme u crnogorskim brdima; Postanak plemena Pipera; Stara Crna Gora* — SEZb VIII, XII, XVII, XXXIX), koja su jasno pokazala da je u sastav slovenskih plemena u Crnoj Gori ušlo i neslovenskih elemenata, arbanaskih[1]) i vlaških. Ti su procesi, uostalom, zahvatili i dalje na zapad, do u Hercegovinu; u Hercegovini konstatujemo takođe romanski i arbanaski element, kako se vidi kod J. Dedijera (*Hercegovina*, SEZb XII, 1 i d.) i V. Ćorovića (*Napomene o albanskim tragovima u Hercegovini*, Barićev Arhiv I, 201—203). Sve to govori o simbiozi takođe i lingvističkog karaktera. Proces etničkog previranja i slavizacije traje, uostalom, i danas u graničnim oblastima. Tako su današnji Kuči u Brdima većinom Crnogorci, ali manjim delom Arbanasi (Erdeljanović, SEZb VIII, 67 i d.; S. Dučić, *Život i običaji plemena Kuča*, SEZb XLVIII, 3—5). Isto tako i u Krajini u istočnoj Crnoj Gori imamo etničku i jezičku mešavinu: sela Seoce, Krnjica i pola Dračevice govore arbanaski, a ostala srpskohrvatski (A. Jovićević, *Crnogorsko Primorje i Krajina*, SEZb XXIII, 113; isp. i B. Miletića, *Crmnički govor*, SDZb IX, 213—214). I jedan deo primorskih Mrkovića — muslimana govori arbanaski. To su ivična sela Pelinkovići, Vukići i Klezna, a delom i Gorani (Jovićević, l. c.). S druge je strane nekada pretežno slovenska skadarska oblast — albanizirana. Iako je u ovim krajevima bilo nešto arbanaskog življa još u dalekoj prošlosti[2]), ipak je u Srednjem veku ovo bila slovenska zemlja, kako pokazuju već i lingvistički podaci: Seliščev ovde na 40 slovenskih toponima nalazi danas svega 4 arbanaska (o. c., 202). Šufflay veli tako isto da je jača albanizacija ovoga kraja počela tek u XIII veku (Pov. sjev. Arb., 227); ali je i u eposi pre ove postojao ovde pojas slovensko-arbanaske simbioze (Srbi i Arb., 75 i d.).

U slovensko-arbanasku simbiozu feudalnoga doba Arbanasi ulaze uglavnom kao stočarski element. To se vidi i po tome što je broj slovenskih leksičkih elemenata u ovoj terminološkoj oblasti u arbanaskom jeziku neznatan (isp. Seliščeva, o. c., 164—165), a zatim i iz činjenice da je baš u ovoj lingvističkoj oblasti arbanaski jezik sačuvao do danas vrlo mnogo indigenih i romanskih i nešto preindoevropskih elemenata (N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin—Leipzig 1923, 130—141), pa je te termine obilno predavao i drugim balkanskim jezicima (isp. Jokla, o. c., 172; a specijalno za rumunski jezik C. Treimera, *Albanisch und Rumänisch*, Zeitschr. für rom. Philologie XXXVIII, 390—391). Naprotiv su Sloveni ušli u tu simbiozu kao zemljoradnici. Najviše arbanaskih poljoprivrednih ter-

[1]) Arbanaski elemenat je ušao u sastav plemena Mataguža, Mahina u Primorju, Malonšića u dolini Zete, Mataruga; 1444 god. duboko na zapad u Crnoj Gori se pominje pleme *Goljemada* sa čisto arbanaskim imenom. U narodu postoji i tradicija o tome da crnogorska plemena Vasojevići, Piperi i Ozrinići i arbanaska plemena Krasnići i Hoti potiču od jednog zajedničkog pretka (Šufflay, Srbi i Arb., 59—60).

[2]) Sudeći po imenu reke *Bojane* (Jokl, Idg. Forsch. L, 33—42 i Slavia XIII, 287; Barić, Slavistična revija III, 356—359).

mina je slovenskog porekla: isp. *lopár* 'лопатообразньий отвал у плуга', *otkaç* 'железный режущий предмет, служащий для очистки лемеха', *oshtëjë, oshtë* 'ојиште', *jarm* 'јарам'; *plugë, pluk; pluzhicë* < плужица; *matukë* 'мотика'; *kosë* 'коса', *kosis* 'косити'; *brazdë, brazë, brazhdë* 'бразда'; *lehë* 'леја'; zagên 'бороздa' < загон; prashís 'прашити'; *vrâh* 'куча снопов' < vrachъ; *jarinë* зрелость плодов'; *plehë* 'плева'; *kosh;* zatim mnoga imena kulurnih biljaka kao *krastavec, kastravec* 'краставац'; *lubenicë* 'лубеница'; *bosilók, borsilók, borzilók* 'босиљак'[3]); *pelin, pelint, pelim* итд. 'пелен'; *konop* 'конопља'[4]) pa živinarski termini — vezani za život poljoprivrednika: *kokósh* 'петао'; *gusë* 'гуска'; *paták* 'гусак' и др. (Selišćev, o. c., 155 и д.). Mnogo je manje kod Arbanasa poljoprivrednih termina romanskog porekla, i još manje indigenih reči u ovoj oblasti (isp. Jokla, LKU, 130—141).

Znatno je drukčija ova n o v a simbioza. Seoski zemljoradnički pronijarski element se u gentilnim procesima novoga doba (od XV veka pa nadalje) — iako ne bez traga — ubrzo izgubio i svuda ustupio mesto pastirskom katunu (Šufflay, Srbi i Arb., 62). Zbog toga Sloveni i Arbanasi učestvuju u novoj simbiozi drukčije nego u onoj ranijoj: manje ili više kao socijalno jednake jedinice, što se — kako ćemo videti — lepo ogleda u lingvističkom ogledalu. U j e d n i m i s t i m pojmovnim kategorijama čas utiču Sloveni na Arbanase, a čas Arbanasi na Slovene.

Ja se, dabome, ovde ne mogu upuštati u teorisko pitanje porekla plemena kao takvog; meni je jedino cilj da iznesem lingvističke činjenice koje bi baš mogle baciti na sve to izvesnu svetlost. Međutim se moram začas zaustaviti na konkretnom formiranju plemenâ o v e e p o h e i o v e o b l a s t i.

Šufflay o tim procesima ovako veli:

»Kad potkraj 14 vijeka pod turskim pritiskom stadoše da u stožerima pucaju socijalne uredbe centralistički uređene vizantiske i srpske države, kad u 15 vijeku Turci trijebe male dinaste, kad filetičkom smrću umiru drevni gradovi, — tada udara čas pastirskog katuna, krcata baštinom pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom« (o. c., 60). I dalje: »Čista pastirska krv surađuje i kod stvaranja klica crnogorskih plemenskih tvorbi« (1. c.). Ulazak, međutim, i sesilnog seoskog elementa u sastav novoga plemena — unosi u katun jedno nasleđe od feudalnoga društva: neke njegove pravne ustanove[5]); samo je sesilni element daleko slabiji od katunskoga (ibid.). To sve, s druge strane,

[3]) Reč je inače u našem jeziku tudica (isp. H. B a r i ć a, Naš jezik II, 43—47).

[4]) I ovo je kod nas tudica (isp. G. M e y e r a, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891, s. v. kanɛp).

[5]) Mnogo arbanaskih pravnih termina slovenskog je porekla kao: *zakon, porotë, mitë,* 'taksa' < *myto, carinë, porez, gjobar* 'naplaćivač kazne' (: sl. *globa), leçís* 'objaviti, oglasiti zvanično' < *ličiti* i sl. (Selišćev, o. c., 176 i dr.).

ne znači da je slovenski element samo sesilan; baš lingvistička analiza govori o tome da je moralo biti tada i dosta slovenskog pastirskog elementa.

Kao što se iz ovoga vidi, dve su bitne karakteristike društvenog života ove istoriske faze u Crnoj Gori i severnoj Albaniji: u ekonomskom pogledu — katunski oblik stočarstva; u pravno-političkom — patrijarhalno pleme. I kako se ovo društvo formiralo u obe zemlje zajednički, u simbiozi, to je, razumljivo, za shvatanje ovih pojava, pored ostaloga, od značaja i lingvistička analiza. Katkada ćemo biti u mogućnosti da konstatujemo odjek ovih etnografskih prilika i na drugim, većim, teritorijama Jugoslavije i Albanije.

O ovoj slovensko-arbanaskoj uzajamnosti neposredno govore slovenske reči u arbanaskom jeziku iz ove terminološke oblasti, i isto tako — arbanaske reči koje su ušle u naše dijalekte a označavaju pojmove iz plemenskog života.

Zadržaću se prvo na arbanaskim gentilnim terminima slovenskog porekla. Kako veli Seliščev, »славянские заимствования, находящися в албанском язике, представляют указания на родовую и семейную организацию (o. c., 183).

Pored svoje domaće reči *fis*[u]) Arbanasi imaju i slovensku reč *rod* u istom značenju: 'pleme'. Pripadnik plemena, fisa, je *rodnár.* (Seliščev, o. c., 184).

I naziv zajednice, naroda uopšte, nije samo romansko *popull* i *gjindë*, nego se upotrebljava i *skotë* od slovenskoga *skotъ* u istom značenju (ibid.).

Nema nikakve sumnje u to da su primanje slovenske reči dopustili slični pojmovi o plemenskoj zajednici kod oba naroda.

Naročito je karakterističan termin za pobratimstvo: tu severni Arbanasi nemaju svoju indigenu reč, nego upotrebljavaju samo slovensku reč *pobratimъ*, koja u njihovom jeziku glasi *pobratim, probatim, probatin, probotim;* i obred sklapanja pobratimstva isti je kao kod južnih Slovena (Seliščev, l. c.). Apstraktna imenica je sagrađena od arbanaskih jezičkih sredstava: *pobratini-ja* (E. Çabej, *Život i običaji Arbanasa,* Knjiga o Balkanu I, Balk. inst., Beograd 1936, 317); za obrazovanje isp. *rini-ja* 'omladina' i sl. Samo na jugu Albanije očuvan je domaći izraz *vëllám 'pobratim'* i pored njega i *motërmë* 'posestrima' (Çabej, 1. c.).

Arbanaska reč *domaqín* pozajmica je od srpskohrv. *domaćin* ili od maked. *domak'in;* ali *domaqín* u arbanaskom jeziku znači 'Reicher, Angesehener' (isp. G. Meyera, o. c., s. v. i takođe Seliščeva, o. c., 183). Promena značenja je sasvim razumljiva; tako da je reč verovatno ušla u arbanaski jezik baš u zadružnom, patrijarhalnom ambijentu. A što se kod Arbanasa nije sačuvala u svojem prvobitnom značenju, to je svakako zato što je već postojao za pojam domaćina, starešine porodice ili zadruge — vrlo raširen indigeni izraz *zoti e shtëpís* (doslovno: 'gospodar kuće').

[u]) Gustav Meyer (o. c., s. v.) izvodi *fis* od n. grč.φῦσις priroda, a to prima i Jokl (Idg. Forschungen XLIV, 52—53 i 59—61). To je formalno moguće, ali sa stvarnog gledišta je malo verovatno.

Po čisto lingvističkim kriterijima formalne prirode nemoguće bi bilo reći jesu li reči *rod, skotë, pobratim, domaqín* došle Arbanasima od južnih Slovena baš u doba ovih plemenskih previranja, ili možda još ranije; ali sâm kult pobratimstva, naprimer, vrlo je karakterističan za ove oblike društvenog života. I. J e l i ć pokazuje ekonomski uzrok pobratimstva: njega sklapaju uglavnom inokosnici da bi se uključili u bratstvo i dobili od njega podršku u borbi za opstanak (*Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i severnoj Arbaniji,* Bibl. Barićevog Arhiva, knj. III, 3). Tako objašnjava i P. Š o b a j i ć instituciju pobratimstva kod Bjelopavlića (SEZb XXVII, 258). A isti običaj je poznat u istom ovakvom pastoralnom ambijentu kod vlaških pastira u Tesaliji (Šufflay, Srbi i Arb., 63). Naročito je važno da se akt bratimljenja i kod Crnogoraca i kod Arbanasa vrši na način koji podvlači značaj k r v n o g srodstva. Isp. gore kod Šobajića (1. c.): pri bratimljenju pobratimi piju krvi jedan od drugoga. Tako je i kod severnih Arbanasa; kod njih se devojka ne sme udati za onoga s kim je u pobratimstvu, jer je »affratellata per sangue bevuto« (G j e ç o f, *La Legge della Montagna*[7]), 24).

Ovamo ide i reč *puška* > arb. *pushkë* u jednom specijalnom značenju. Već sama činjenica da vatreno oružje nije obeležje Srednjega veka — pokazuje približno epohu, vreme turske okupacije Balkana. Reč *pushkë* je u arbanaski jezik ušla iz južnoslovenskih jezika; izvor slovenskim rečima je staronemačko *buhsa* (G. Meyer, o. c., s. v.). Međutim i srpskohrv. *puška* i arb. *pushkë* pored običnoga značenja vatrenog oružja označava još nešto: čoveka koji se njime služi. Šufflay nam govori o tome da je — odmah posle prvih turskih upada — otpočelo formiranje ratničkih plemena i u Crnoj Gori i u severnoj Albaniji. Katun nije imao samo pastirsko obeležje, nego i vojničko. Postoji više popisa crnogorskih i arbanaskih sela iz XVI i XVII veka u kojima se uz broj kuća navodi i broj r a t n i k a koji su te kuće mogle dati (o. c., 62), tojest broj vojnih obveznika — muškaraca. U svoje vreme ratnici su se označavali po *maču,* svojem važnom oružju. Tako Bratonožići u Crnoj Gori pričaju, veli Erdeljanović, »da je na svima . . . selištima bilo gotovo jedno, neprekidno naselje, iz koga se kupilo 800 *»mačeva«* kod jednog starog duba« (SEZb XII, 472). Tako je metaforički *mač* u ovim prilikama dobilo prosto značenje 'punoletan muškarac'. Kad je kasnije ratna tehnika zamenila mač p u š k o m, i *puška* je dobila to značenje. U Staroj Crnoj Gori se pripoveda, naprimer, »da su jednom digli „70 *pušaka*" njihovih u Austriju«, što Erdeljanović prevodi: »da se otselilo 70 ratnika . . .« (SEZb XXXIX, 280). Arbanasi su reč *pushkë* primili od Crnogoraca, pa i kod njih ona dobiva značenje 'muško lice, punoletan muškarac'. Po Kanunu Leke Dukađinca pri deobi zadruge neka pokretna dobra dele se »po ustima«, recimo namirnice; naprotiv se druga imovina, kao stoka, deli »p o p u š k a m a«, tojest po broju punoletnih muških lica koja učestvuju u deobi i mogu da zasnuju zasebnu

[7]) Bez oznake mesta i godine izdanja. To je talijanski prevod sa arbanaskog originala (na pisaćoj mašini) *Kanuna Leke Dukađinca (Kanuni Leqës i Dukagjinit).*

porodicu (Gjeçof, o. c., 51). U ovom slučaju, dakle, imamo opet posla sa jednom našom rečju (istina tuđicom) koju su Crnogorci predali kao termin Arbanasima, i to ovde sigurno u novije vreme.

Sasvim su druge prirode arbanaske reči *kasnes, kasnec, kaznec*, koja znači 'glasnik, kurir, pozivar' i *vojvod, vojvodë, vojevodë*, koja znači pored ostalog i 'poglavar oblasti'. To su takođe slovenske pozajmice, ali iz feudalne epohe. To su srpski feudalni termini казньць, казньц i войвода, воіевода.

Kako pokazuje Jokl, arbanasko *kasnes* je moralo postati od starosrpskoga казньць, u vreme kad je ova reč pored značenja 'blagajnik' bila još sačuvala svoje prvobitno značenje 'nešto kao župan', 'Gebieter'. Samo iz toga prvobitnog značenja moglo se razviti arbanasko značenje 'pozivar, kurir' (LKU, 56—58). Danas je u Mirditiji *kasnec* organ plemenske vlasti. Nasledan je. On ne podleže vojnoj obavezi, nego vrši seoske poslove, a glavna mu je dužnost »birovska«: ide po selima i katunima pa objavljuje naredbe glavara i dostavlja pozive pojedinim licima (Jelić, o. c., 62). Tu, dakle, imamo feudalni pojam pretočen u gentilni; ali je jasno da je promena izvršena na samom arbanaskom terenu, tim pre što je nekada, u XV veku još, i kod Arbanasa *kasnes* značilo samo 'capo per la pianura con li suoi pastori' (Seliščev, o. c., 179). Uostalom u slovenskim jezicima nigde nije potvrđeno *kaznьcь* u značenju 'glasnik' niti sl. Kao što Jokl (l. c.) tačno ističe, *e-* u arbanaskom *kasnes (kasnec, kaznec)* duguje se svakako crnogorskom izgovoru *b* kao $e^{à}$ (široko *e*). Pošto se reč *kasnec* upotrebljava u severnoj Albaniji (napr. u Mirditiji), to je i pouzdano da je ona došla iz Crne Gore; ali i promena značenja i promena *c* > *s* ukazuju na dublju starinu nego što je to XV vek.

Isti takav slučaj je i sa rečju *vojvod, vojvodë, vojevodë*. Kod Seliščeva nalazimo neprecizirano značenje 'стоявший во главе области' (o. c., 178); ali se iz Jelićevog svedočanstva vidi da je to u Mirditiji šef katuna, dakle plemenski funkcioner. A to se značenje ne slaže sa crnogorskim i hercegovačkim značenjem reči *vojvoda*, za koje Vuk u Rječniku veli: »u Hercegovini i u Crnoj Gori starješine od knežina ili plemena zovu se i danas *vojvode*«. Zato je očigledno da je i ova arbanaska reč feudalnog srpskog porekla, pa da je, nezavisno od razvitka u matičnom jeziku, docnije razvila specifično značenje. Uostalom je, izgleda, ulazila u arbanaski jezik u više mahova (isp. slov. *vojьvoda i vojevoda)*.

Manje je moguće suditi o hronologiji ulaska arbanaskih reči *starisfát* (od *stari svat)* i *dever* (od *dĕver*[ъ]) (isp. Seliščeva, o. c., 185). Ovo su termini patrijarhalnog porodičnog života, ali nisu u nekoj neposrednoj vezi sa formacijom plemena u XV i XVI veku, a osim toga su termini i inače opšteslovenski, tako da za našu svrhu malo daju.

Kako se iz svega izloženog vidi, ima u svakom slučaju nekoliko značajnih reči koje ukazuju na aktivno učešće slovenskog elementa u životu, pa svakako i formiranju arbanaskog plemena današnjega tipa. Među njima je i sam termin plemena: *rod-i*, a takođe i još neki drugi.

Prelazim sada na suprotno pitanje, na učešće arbanaskog etničkog elementa u stvaranju gentilne terminologije kod nas. Kako do danas nemamo specijalne literature posvećene ovom pitanju, to ću se poslužiti listićima iz svoje kartoteke i pokušati da dam sintezu.

Ne može se reći da je broj takvih južnoslovenskih reči arbanaskog porekla naročito veliki; ali se njihovo postojanje ipak može neosporno pokazati.

Tu je, pre svega, crnogorsko *fis*. Termin nije jako raširen — u Crnoj Gori vladajuća reč je *pleme* — ali ipak imamo potvrda. Marko Miljanov upotrebljava *fis* u značenju 'pleme' (Cel. dela, Srp. pisci, 302). Reč je poznata i u Plavu (A. Jovićević, SEZb XXI, 473). Uopšte se upotrebljava u istočnoj Crnoj Gori (M. Stevanović, Južnosl. fil. XIII, 48). U Malesiji u susedstvu Crne Gore *fis* je krvna plemenska zajednica sastavljena od više bratstava (Jovićević, SEZb XXVII, 82 i d.).

Ali da je *fis* reč poznata, ili bila poznata, i dalje na zapad, pokazuje jedan njen derivat koji nalazim u Hercegovini. Pripadnost plemenu smatra se kao plemstvo i kao plemenitost. Tako, naprimer, Arbanasi Malisori misle da degeneracija njihovog plemena dolazi zbog ženidbe devojkama iz drugih plemena, koja po njihovom shvatanju nisu onako lepa i dobra kao što su oni, koja, dakle, nisu *fis* ni *soj*. Slična shvatanja postoje i kod arbanaskog plemena Hota (Jovićević, SEZb XXVII, 129). Zbog ovakvih rasističkih shvatanja nalazimo u arbanaskom jeziku od imenice *fis* izvedene reči *fisnik* u značenju 'adlig', gegiski *fisniçī* 'Adel' (G. Meyer, o. c., s. v. fis), što se po značenju poklapa sa našim *plemenit* i *plemstvo*. Zbog toga smo od arbanaskog *fis* mogli dobiti u Hercegovini imenicu *fisna*, koja znači 'lepa i zdrava devojka' (potvrda kod Svetozara Ćorovića u leksikografskoj građi SAN). Sâmo obrazovanje je domaće slovensko, imeničkim nastavkom -ьna[8]), pa to baš i pokazuje da je jednom moralo biti poznato i osnovno *fis*.

Mnogo više nego na zapadu — reč se nalazi u istočnijim oblastima Jugoslavije, u Srbiji i Makedoniji. Na Kosovu je zabeleženo *fis; fisnîk* 'bratstvenik' (Elezović, Rečn. kos.-met. dijal., s. v. v.). U južnoj Moravi *fis* je 'rod, ljudi koji slave istu slavu' (A. Urošević, SEZb LI, 130—131). U Pčinji je *fis* prosto 'porodica' (R. Nikolić, SEZb V, 220). U Veleškom se takođe govori *fis* (M. Filipović, SEZb LI, 567). U Skopskoj Crnoj Gori *fis* je 'ljudstvo poreklom iz jedne zadruge, krvni rođaci' (A. Urošević, SEZb VII, 336, 418). Jake slovensko-arbanaske veze u ovim krajevima dobro su poznate, tako da nije potrebno naročito ih potvrđivati. Ali je ovde reč ušla u drukčiju sredinu — koja nema tako izrađen plemenski život. Zbog toga je i značenje ovde manje određeno: bratstvo, porodica, uopšte rođaci.

---

[8]) Ima ga baš u krajevima o kojima je reč: isp. u Grblju *pekna* 'prasica što se kolje za Božić' (Vuk, Rječn.); u Kučima *brkna, morna* 'veštica' (SEZb XLVIII, 293) i dr. Označava ženu ili ženku.

Druga veoma važna reč iz oblasti ove terminologije je *bësa*. Ona je tako raširena kod nas, da ću se ja ograničiti samo na leksikografske potvrde iz najpoznatijih izvora. Reč je poznata Daničiću (RJA); u Crnoj Gori je upotrebljava Marko Miljanov (o. c., 284); postoji na Kosovu (Elezović, o. c., s. v.). Poznata je daleko na istok, u Bugarskoj, naprimer kod makedonskih doseljenika nastanjenih u Bracigovu u Rodopima (A. Mišev, Сборн. за нар. ум., наука и книжнина XI, odelj. III, 182). Na Kosovu nalazimo složenicu *ćebësa* u značenju 'more, ali'; *besabês* i sl. (Elezović, o. c.). U đačkom jeziku u Beogradu upotrebljava se — u šali — *bësabês* 'časna reč, zaista'.

Poznato je da je *besë* raširenо i u ostalim balkanskim jezicima, što nije nikakvo čudo, jer je ovo specifičan arbanaski pojam, pravi terminus technicus. Reč je poznata i kod epirskih Grka: μπέσσα 'ἐμπιστοσύνη', μπα-μπέσης 'treulos' (*pa-* je arb. negacija); javlja se i na Kritu kao μπέσα, samo u značenju 'Friede' (isp. niže) i kao μπα-μπεσιά 'List'. Upotrebljavaju je i Turci: *besa* 'trêve entre deux individus ou deux partis'; na Krit je i došla posredstvom Turaka (G. Meyer, Neugriechische Studien II, Stzb. d. Wiener kais. Akad. d. Wiss., Phil. — hist. Cl. 130, Abh. V, 70). S turskim nastavkom *-li* javlja se kod sarakačanskih pastira severne Grčke: *bisalis* 'čovek tvrde vere' (Skok, Glasn. Skop. naučnog dr. III, 175).

Pomenuću zatim još jednu pojavu — tipičnu manifestaciju plemenskog društvenog života: naricanje, tuženje povodom smrti člana porodice, bratstva itd. Za Crnu Goru isp. detaljan opis ovog običaja napr. kod A. Jovićevića (SEZb XV, 738—739, 757). Običaj je vrlo raširen u tom kraju i vrši se s velikom ceremonijom. Za Arbaniju ima mnogo potvrda. Isp., recimo, kod E. Çabeja (o. c., 310). Arbanaski se 'plakati; vikati; pevati' kaže *gjëko(n)j;* to je stara indoevropska reč, kao što je pokazao H. Barić, koradikalna sa nem. *singen,* grč. ὀμφή itd. (Albanorumänische Studien I, Sarajevo 1919, 34). Od *gjëkonj* nalazimo u Crnoj Gori više pozajmica. Naprimer se u Riječkoj Nahiji kaže *đekat(i)* 'naricati, tužiti' i to baš u ovom ritualnom smislu (Jovićević, l. c.). Kod Mićuna Pavićevića nalazimo stihove:

Zlo *đekala* Đurova Jerina,
Zlo *đekala,* gore dočekala.

(Zb. za nar. običaje i ž. J. Sl., 1932, 114).

Reč je u crnogorskim govorima uhvatila jakog korena, pa je domaćim sredstvima načinjen i derivat *đëkalica* 'profesionalna narikača' (potvrda od A. Jovićevića u leksikografskoj građi SAN).

Izgleda da su nam i neke turske reči koje se odnose na ove pojmovne kategorije — došle preko Arbanasa.

Takav će put biti prešla reč *tombelija.* T. Đorđević nam govori o *tombelijama,* devojkama koje se zavetuju da se ne udaju, pa žive i ratuju kao muškarci (SKZ 174, 63—64).

Kod kučkih Crnogorki *tombelija* je to isto. Erdeljanović nas obaveštava da su *tombelije* devojke koje su se zarekle da se neće udavati i koje žive životom muškaraca. Ali je običaj mnogo raširenij kod arbanaskih devojaka u Kučima (SEZb VIII, 282). U Albaniji je ova pojava uopšte vrlo raširena; ponikla je očevidno iz ekonomskih razloga. Pošto u patrijarhalnom plemenu pravo nasledstva imaju samo muškarci, to je jedini izlaz familijama bez muških potomaka — kad žele da sačuvaju svoju imovinu — da svoje kćeri »proglase za muškarce« i pretvore u naslednike na ovaj način. U Lekinom Kanunu precizno se određuje društveno-pravni status ovih devojaka. One se nose muški, učestvuju u muškim poslovima i druže se slobodno s muškarcima, što je drugim devojkama zabranjeno; ali političkih prava ipak nemaju i ne smeju uzimati reč na zborovima (Gjeçof, o. c., 232). U severnoj Albaniji ima i danas takvih »modernih amazonki, naoružanih žena u muškom odelu« (Çabej, o. c., 309).

F. Cordignano beleži iz severne Albanije imenicu *tobeli, tybeli* 'chi ha giurato' (*Diz. Albanese-Italiano e Italiano-Albanese — parte albanese-italiana*, Milano 1934, 212), koja se, eto, slaže sa *tombeli* (Erdeljanović, l. c.), samo što poslednja varijanta ima *-mb-* mesto *-b-*. Primaran oblik je *tobelí*, kako se vidi poređenjem sa *tobe* 'detestazione' i sa glagolom *me e bá me tobe* 'giurare di non far più una azione, di astenersi' (Cordignano, l. c.). Dakle je *tombelija* = *tombelí-ja* 'ona koja se zavetuje da se uzdržava [od braka]'. *Tobe* je turska reč; od nje nalazimo u našem jeziku takođe *tòbe*, za koje Vuk u Rječniku ovako veli: »učinio *tobe* da ne pije vina, tj. zarekao se«; i Vuk reč smatra kao tursku. I derivat *tobelí* itd. sagrađen je turskim sredstvima; nastavkom *-li* za prideve i priloge.

Pa šta nam daje prava da pretpostavljamo arbanasko posredstvo? Jedino geografski moment: reč je potvrđena kao derivat samo u Albaniji i Crnoj Gori; a po Erdeljanovićevoj informaciji kučke Crnogorke primile su je od arbanaskih žena, zajedno sa običajem. Moguće je da se ovim razlozima pridružuje i promena *-mb-* < *-b-*, koja se mnogo lakše shvata iz severnoarbanaske fonetike negoli iz srpskohrvatske.

Sa manje se sigurnosti može ovako posmatrati crnogorska reč *màhala* u značenju 'bratstvo'. Reč se javlja naprimer u Staroj Crnoj Gori (Erdeljanović, SEZb XXXIX, 193, 200 i drugde). To je, naravno, turska pozajmica; ali ovaj orijentalizam inače u nas nema gentilnog značenja, nego je to urbanistički termin, katkada u primeni i na seoska naselja. Ovo se vidi i kod Vuka u Rječniku, gde *màhala, maala, mala* znači samo 'das Viertel, das Quartier (in einer Stadt oder einem Dorfe)'. Međutim *mahallë, -a*[9]) i u severnoj Albaniji takođe znači 'bratstvo', naprimer u Malesiji (Jovićević, SEZb XXVII, 23, 24). Nema, prema tome, sumnje da je crnogorsko i arbanasko značenje u genetskoj vezi. A značenje 'bratstvo' lako se moglo razviti iz značenja 'das Viertel in einem Dorfe',

[9]) Zabeleženo ćirilicom махала; ali inače je arb. oblik *mahallë, -a* (isp. gore potvrde).

koje potvrđuje Vuk, zbog toga što bratstva i stanuju u pojedinim selima razdeljena na manja stanbena naselja. Samo je teško reći s koje je strane potekao impuls za ovu promenu značenja, od Crnogoraca ili Arbanasa, zbog toga što i u arbanaskom jeziku, čak i u severnim govorima, *mahallë* znači inače obično samo 'quartiere, contrada' (Cordignano, o. c., s. v.). Moguće je da je impuls bio na arbanaskoj strani. U pitanju je gradski termin, presađen uopšte na selo, pa u plemensku sredinu, — a u Albaniji je kontakt između grada i sela, zbog poznatih uzroka, bio u svoje vreme jači nego u Crnoj Gori. Tako je reč mogla prodreti u arbanaska brda i katune naprimer iz Skadra, dobiti novo značenje, pa zatim od Arbanasa preći Crnogorcima. Ali se to ne može smatrati kao sasvim pouzdano.

Specifičan pojam je arbanasko *dorëzan, dorëdhan*. To je termin za jemca, za čoveka koji daje obavezu i besu da će nekome pružiti zaštitu; pojam je vezan za ustanovu krvne osvete (v. N. Jokla, Belićev zbornik I, 73 i d.; I. Jelića, o. c., 97). U Crnoj Gori nisam mogao naći tragova ove arbanaske reči; ali se kao pozajmica nalazi na Kosovu i u Metohiji, gde Elezović beleži *dorzðn, drzðn* 'jemac' (o. c., s. v. v.). U Crnoj Gori nalazimo samo izraz *rukostavnik* u istom značenju; ali Jokl misli da nema genetske veze između izraza *rukostavnik* i *dorëzan, dorëdhan* (isp. niže, u II delu).

Kao što se, dakle, vidi, i Arbanasi su u izvesnoj meri učestvovali u stvaranju gentilne terminologije u Crnoj Gori, pa katkad i u drugim našim oblastima.

Dovde sam govorio o južnoslovenskim pozajmicama u arbanaskom jeziku i o arbanaskim pozajmicama kod južnih Slovena. Izneo sam elemente terminologije iz gentilnog prava i drugih običaja. Stočarsku terminologiju ovde namerno nisam uzeo u obzir, uprkos važnoj ulozi katuna u ovim etničkim procesima, zbog toga što su tu lingvistički odnosi manje transparentni i problemi komplikovaniji zbog vagilnog karaktera raznih stočarskih grupa koje su se vekovima kretale po Balkanskom Poluostrvu. Često su stočarski termini na putu iz arbanaskog jezika u južnoslovenske jezike prolazili kroz rumunsku retortu, tako da ne daju materijala za razmatranja u kakva se u ovoj raspravi upuštam[10]).

II

Prelazim sada na jedno specijalno lingvističko polje, na slaganje naših reči sa arbanaskima po unutrašnjem sadržaju. Gde god ima etničke simbioze, ima i bilingvizma, a gde ima bilingvizma, tu ima i ovakvog »unutrašnjeg« slaganja reči. Na ovu lingvističku pojavu naročito na Balkanu ukazao je u svoje vreme T. Papahagi (XIV Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, 113 i d.), a docnije je naročito podvukao K. Sandfeld (*Notes sur les calques linguistiques* u Festschr. Vilhelm Thomsen, Leipzig 1912, 166—173: *Linguistique*

[10]) Isp., naprimer, ono što govori H. Barić o rečima arb. *bac*, rum. *baciu*, srpskohrv. *bač* 'pastir' (Alb.-rum. St. I, 2—3).

balkanique — Problèmes et résultats, Paris 1936). Kad u dva ili više susednih jezika nađemo podudaranja po smislu, vrlo često je u pitanju prenošenje smisla koji reč ima u jednom jeziku — u drugi jezik. Uslov je, dakako, da govorni pretstavnik poznaje i jezik koji daje i jezik koji prima. To su k a l k o v i. Istina, katkada je moguće i da se nezavisnim razvitkom u dva jezika dođe do istog metaforičkog značenja, kao što je, naprimer, slučaj sa našim *glava* i latinskim *caput,* koje je samostalno dobilo i značenje 'poglavar' i sl. Ali je ovakav proces u bilingvizmu, razume se, uvek življi. Kao što će se iz mojeg daljeg izlaganja videti, u Crnoj Gori, s jedne strane, i u severnoj Albaniji, s druge, ima baš u oblasti gentilne terminologije dosta takvih slučajeva da svaki od jezika čuva svoju indigenu reč ali se značenja precizno poklapaju. U nekim slučajevima — to je kalkiranje. Katkada je u pitanju »slučajno« podudaranje, nastalo kao posledica sličnih životnih prilika i shvatanja. Ponekad se genetska veza može utvrditi lako; drugi put teže; a nekada je valjda i nema. Ali je u svakom slučaju niz ovakvih poklapanja vrlo karakterističan, bilo baš za crnogorsko-arbanasku uzajamnost u ovom pravcu, bilo samo kao ilustracija izvesnih formi društvenog života istih u obe sredine. Mi ćemo pokušati — gde god je to moguće — i da utvrdimo prirodu tih podudarnosti; a kad nam balkanski leksik bude bolje i svestranije poznat nego danas, onda će se zaključci moći i precizniје osvetliti.

Kalkiranja smisla naših reči prema arbanaskima, a zacelo i obrnuto, ima više u ovoj terminološkoj oblasti negoli pravih gotovih pozajmica. Prevođenje smisla kod bilingvâ prolazi mnogo neopaženije nego zaimanje gotovih reči, zbog toga što se u prvom slučaju čuva spoljno domaće ruho reči. Zato i nije čudo što ćemo ovakvih kalkova naći u priličnoj meri tokom mojeg izlaganja.

Počinjem, dakle, s tim izlaganjem; materijal raspoređujem po kategorijama značenja.

1. *Bratstvo i zadruga*

U Bratonožićima i Kučima, a zacelo i drugde, nalazimo za pojam b r a t s t v a jednu formalno slovensku reč čija unutrašnja sadržina je pretočena iz odgovarajuće arbanaske reči. To je *trbulhl.* Tako se jedna grupa Bratonožića, Seoštani, deli »na dva glavna *„trbuha":* Velimiroviće i Stankoviće. Velimirovići opet imaju dva *„trbuščića"* ili *„trbuška"* : Boškoviće i Ljakoviće . . .« (Erdeljanović, SEZb XII, 503). Isto značenje reči *trbu* potvrđuje nam iz Kuča S. Dučić, koji ovako veli: »Za Vujoševiće kaže se *„trbu"* Vujov« (o. c., 127). Značenje 'bratstvo' kod reči *trbuh* prevod je arbanaskoga *bark,* koje u severnoj Albaniji ima značenja: a) ventre, b) generazione, c) f r a t e l l a n z a (suddivisione del fis o tribù) (Cordignano, o. c., s. v.).

Potomstvo se, istina, i inače označava nazivima organâ koji se nalaze u utrobi (isp. st. sl. чрѣва u izrazu плодъ чрѣва 'potomstvo' i sl.); ali za specifični razvitak od *trbuh* do *bratstvo* u Crnoj Gori duguje se bez ikakve sumnje uticaju arbanaskog jezika; u drugim našim govorima *trbuh* takvog značenja nema.

Zaslužuje pažnju i crnogorsko *kuća* opet u značenju 'bratstvo'. Po svedočanstvu P. Šobajića u Bjelopavlićima se, naprimer, jako bratstvo zove *kuća* (SEZb XXVII, 265). Nešto drukčije veli za Bratonožiće J. Erdeljanović. On kaže da je tamo kuća 'rod u plemenu' (SEZb XII, 518). U svakom slučaju, to je, kako se vidi, naziv zajednice veće nego jedna familija ili zadruga. Ljudstvo obuhvaćeno nazivom *kuća* ne svodi se, prema tome, nikako na stanovnike j e d n e kuće, nego je reč postala termin za bratstvo. Bratstvo je, uostalom, mnogo veća zajednica nego zadruga, i nekoliko bratstava čine selo ili čak i pleme (isp. napr. za Riječku Nahiju kod A. Jovićevića, SEZb XV, 388—389, 392). Reč *kȕ'a* u našem jeziku inače nema takvog značenja. U Vukovom Rječniku, istina, i *kȕ'a* i *dȏm* imaju značenje 'familia; familia nobilis'; ali nikako nemaju značenje veće zajednice. Međutim se *kuća* 'bratstvo' poklapa potpuno sa arbanaskim *shtëpi*, sev. arb. *shpi*, koje znači: a) kuća, b) rod. Isp., naprimer, *shtëpi, shtëpi e mirë* u značenju 'rod' u opštearbanaskoj upotrebi (Srpskohrvatsko-albanski rečnik, Tirana 1947, s. v. rod). Odavde izlazi da je *kuća* = *shtëpi* dobilo svoje novo značenje u međusobnoj zavisnosti, i svakako je crnogorsko *kuća* 'bratstvo, rod' prevod arbanaskoga *shtëpi*, već zbog geografskih razloga. Značenje će biti reminiscencija na dublju prošlost, na vreme kad su se velike zadruge pretočile u bratstvo sačuvavši lingvističku uspomenu na nekadašnji život pod jednim krovom.

I za manju srodničku jedinicu, porodicu ili familiju, postoje takođe paralelni crnogorsko-arbanaski izrazi.

Porodica, dom — označava se u našem jeziku, i drugde, *ognjištem*. O kultnom značaju ognjišta govori S. T r o j a n o v i ć (*Vatra u običajima i životu srpskog naroda*, SEZb XLV, 23 i d.) »Može se slobodno reći, veli on, da se k u ć a razvila iz o g n j i š t a« (o. c., 26). Zbog toga je, prirodno, u patrijarhalnom društvu ognjište simbol porodice ili zadruge, stožer oko kojeg se odigrava porodični odnosno zadružni život. O ulozi ognjišta govori u pomenutoj studiji Trojanović. Što se tiče Arbanasa, o njihovome *vatrë, votrë*, ognjištu, govori Jokl u jednoj specijalnoj raspravi[11]).

Kako se vidi iz Lekinog Kanuna (Gjeçof, o. c., 49 i nap. 1), kad se u severnoj Albaniji vrši deoba zadruge — obično posle smrti oca — onda se podela vrši na onoliko delova koliko nastane novih »ognjišta«. A to znači: novih zasebnih familija.

Međutim ima nešto što je u celoj ovoj tradiciji specifično kod nas za Crnu Goru. To je mešanje pojmova o g n j i š t a i v a t r e, što inače nije slučaj. U Staroj Crnoj Gori, naprimer, porodica se označava ne samo izrazom *ognjište* nego i rečju *oganj* (Erdeljanović, SEZb XXXIX, 120). Istu pojavu imamo i u Kučima, odakle Trojanović navodi frazeološki primer: »Na Kosoru ima 46 kuća a 57 *ognjeva*« (o. c., 25 i t. n. literatura). Baš iz Trojanovićevih izlaganja u pomenutoj studiji izlazi, međutim, da se inače pojam vatre oštro razlikuje od pojma ognjišta. Zbog toga ovde treba naći razlog tome mešanju. On ustvari leži u tome što srpskohrvatsko

[11]) *Albanisch-iranische Berührungen* (Wiener Zschr. für Kunde des Morgenlandes XXXIV). Nažalost mi je ostala nepoznata.

vätra ima jedno značenje (vatra u pravom smislu), a arbanasko *vatrë* — drugo: isključivo 'ognjište'.[12]) Bilingvi su morali ukrstiti *vätra* + *vatrë*, tako da je u njihovom jezičkom osećanju *vatra* dobilo i novo značenje: 'ognjište', kao u arbanaskom jeziku. Docnije je u krajevima o kojima je reč — napuštena upotreba izraza *vätra*[13]); — ali je na slovensko *oganj* preneto novo značenje 'ognjište', tako da se otada *oganj* i *ognjište* upotrebljavaju naporedo u značenju 'focolare' ili sl.

I kako je sad *oganj* počelo značiti i 'ognjište', 'domaće ognjište', to je bilo prirodno da se i porodica počne nazivati *oganj*, što u nekim krajevima Crne Gore i nalazimo. Bez arbanaskoga posredovanja malo je verovatno da bi se dobio ovakav razvitak.

Nalazimo, dalje, i u terminu za zadrugu izvesno poduđaranje između jednog dela Crnogoraca i Arbanasa. Bar iz Kuča nalazim potvrdu izraza *velja kuća* u značenju 'zadruga' (Erdeljanović, SEZb VIII, 191). Izraz je vrlo jasan, tako da ne iziskuje naročiti komentar: reč je o velikoj patrijarhalnoj zajednici. Slično imamo i u arbanaskom jeziku, odakle je, očigledno, uzor i došao: tamo se zadruga naziva prosto *familje e madhe* (Srp.-alb. rečn., Tirana, s. v. zadruga) ili *derë e madhe* (Cordignano, o. c., s. v. derë), što doslovno znači 'velika porodica'. Mogućno je da bi se mogao čuti i izraz *shpija e madhe*, iako u rečnicima nisam našao potvrda za to.

Od manjeg je značaja paralelizam između naše reči *sëme, sjëme* (kod Vuka *sjëme* samo u običnom značenju) i arbanaske *far*, koradikalne sa grč. σπέρμα itd. (Barić, o. c., 24). I *sëme* i *far* pored osnovnoga značenja imaju i figurativno značenje 'potomstvo' (za arb. jez. isp. Barića, l. c.); ali je takav razvitak značenja poznat i mnogim drugim jezicima (isp., npr., francusko *sémence* 'potomstvo'), tako da za pitanje međusobnih slovensko-arbanaskih odnosa nema naročite vrednosti.

2. »Koljeno«; muška i ženska linija

I crnogorska reč *pâs* 'koljeno u rodu, Grad der Verwandschaft' (Vuk, Rječn.) neće biti razvila svoje značenje spontano. Iz Crne Gore, istina, ima još dosta potvrda, naprimer iz Bjelopavlića (Šobajić, SEZb XXVII, 255), iz Stare Crne Gore (Erdeljanović, SEZb XXXIX, 320 i drugde); Čevljani o sebi pevaju da su unuci »strašnog *pasa*« (Šobajić, l. c., 333). I u Hercegovini je *pâs* 'koljeno, generacija' (Dedijer, SEZb XII, 114). Ali inače *pòjas, pâs* nema u našem jeziku ovakvog značenia. kako se može videti kod Vuka u Riečniku. Doduše se značenje 'potomstvo' može razviti kod reči *pâs* otud što se, naprimer, za bremenitu ženu i inače veli da »nosi dete pod pasom«, pa bismo dalje imali semantičku evoluciju sličnu kao kod *trbuh, bratstvo*. Ali je ovde očigledno da razvitak značenja reči *pâs* u Crnoj Gori (i Hercegovini) ima veze sa razvitkom

[12]) Za 'oganj' Arbanasi kažu *zjarm, zjarr*.

[13]) Danas je u istočnoi Crnoj Gori (Zeta i Kuči), u južnoj Srbiji i Makedoniji u upotrebi isključivo tip *oganj* (Trojanović, o. c., 308).

značenja arbanaske reči *brêz*. Baš u govorima severne Albanije *brêz* ima značenje: a) cintura, zona, fascia, b) generazione o grado di parentela (Cordignano, o. c., s. v.). Slaganje crnogorskoga *pâs* i arbanaskoga *brêz* u značenju, kako se vidi, potpuno je. I to utoliko više — što ni *pas* ni *brêz* ne znači prosto potomstvo, nego stepen, »koleno« srodstva. Opet, dakle, pred sobom imamo jedan pojam iz tipične patrijarhalne sredine — zajednički dvama jezicima. Teško je reći je li žarište na našoj ili na arbanaskoj strani. Geografske prilike kao da govore o tome da smo mi primili ovde arbanaski uticaj. Takvom shvatanju ide u prilog i činjenica da se u arbanaskom jeziku nalazi i derivat *brêznî* 'generazione' (Cordignano, l. c.), dok u našem jeziku kod reči *pâs* u ovom značenju nemamo derivacije.

Norbert Jokl je u jednoj lepoj analizi (LKU, 41—46) pokazao kako se značaj muške linije u gentilnom društvenom sistemu reflektovao na identičan način u razvitku značenja reči *brät* = arb. *vëlla, vlla* — i kod nas i kod Arbanasa. Dok se u drugim jezicima bratom naziva samo sin istih roditelja, a tako isto i sestrom samo kći istih roditelja, dotle srpskohrv. *brat* i arb. *vëlla* imaju mnogo šire značenje. Jokl ukazuje na značajnu definiciju reči *brat* u rečniku Ivekovića i Broza, koju ja ovde prenosim: »*brat* nije samo muško dijete muškomu ili ženskomu djetetu istih roditelja ili samo oca istoga ili samo matere iste, nego je i muško čeljade muškomu ili ženskomu bližemu rodu; pa se i prijatelju... kaže brat«. Da bi se označio pravi brat, on se označava izrazom *rođeni brat* ili *brat od oca i majke* (ibid.). Isti je slučaj i kod Arbanasa: kod njih *vëlla* znači uopšte srodnika, a rođena braća moraju se označiti specijalno, pa se veli *vëllezër të dalë nga një shkëf* (primer je iz južne Albanije), tj. doslovno: »braća iz iste utrobe«.

Jokl pokazuje kako ovakva shvatanja imaju svojeg dubokog korena u životu i pojmovima plemenske krvne zajednice, jednake u nekim našim krajevima i u Albaniji. U takvim zajednicama stepen srodstva nema naročitog značaja, već samo sama činjenica srodstva. Na mesto umrloga oca najstariji sin dolazi kao pater familias, i odnos njegove braće prema njemu isti je kao ranije prema ocu, bez obzira na drukčiji stepen srodstva.

Zbog svega toga je razumljivo što u nas i nevesta devera i druge rođake svojeg muža naziva braćom (isp. napr. kod Vuka *bráto* 2). Ona se potpuno uključuje u porodicu u koju je dovedena, i svi muški članovi su iz njene perspektive sada »braća«.

Iako Jokl ne insistira na tome, teško je ne videti genetsku vezu između našeg značenja *brät* — iako se ne ograničava više na Crnu Goru — i arbanaskoga *vëlla*, i to tim pre što je paralelno izvedena reč *brätstvo* = *vllazní*. O tome da je na arabanaskoj strani verovatno bio osnovni uzrok razvitka, govori, uostalom, baš etimologija arbanaske reči koju ovom prilikom izvodi Jokl. Arbanasko *vëllá* pretstavlja ustvari jedno indoevropsko **sue-loudhā*, koje je složenica od one zamenice što je nalazimo u slov. *svojь*, latinskom *suus* itd. i korena koji nalazimo u slovenskome *ljudь*, nem. *Leute* itd. Prema tome je *vëllá* imalo osnovno značenje 'svoj rod', 'svojta',

'rođak', i *nikad* nije ni značilo rođenog brata. Sve to nije slučaj sa slovenskim *brat(r)ъ*, čija je veza sa *frater, Bruder* itd. dobro poznata. Tek kad su južni Sloveni došli u dodir s Arbanasima ili drugim starim balkanskim narodima koji su imali slične pojmove — mogla je u nas reč *brât* dobiti ono značenje koje danas ima.

Isti se princip — u ovim krajevima — dâ utvrditi i u pastirskom označavanju genealogije kod životinja. Tako kad treba označiti dva štenca od jedne matere, u Kučima se to izričito ističe izrazom *jednoločci* (Dučić, o. c., 9), tojest doslovno »iz jedne utrobe«, kao u navedenom izrazu arb. *nga një shkëf. loč-* znači i inače 'utroba', kako izlazi iz arb. *loçkët e zëmërs* 'viscera'; arbanaska reč biće slovenskog porekla: isp. st. sl. локанъ 'venter' (G. Meyer, Etym. Wb., s. v. loqe).

Značaj muške linije u ovakvoj sredini ogleda se i u nekim drugim terminima. I kod Crnogoraca (i inače u našem narodu) i kod Arbanasa rođenje muškog deteta, naslednika imovine i imena, smatra se kao velika radost. Zbog toga se naprimer u Kučima ovakvo rođenje zove ukratko *sreća*, a kod Arbanasa turskom pozajmicom *nafaklël*, čije je značenje opet 'sreća, radost'. Rođenju ženskog deteta nikad se ne daje ovakav naziv.

Posledica ovakvog shvatanja je i to da u ovome ambijentu *dete* znači m u š k o dete par excellence. Iako slovenska reč *dětę* znači uopšte dete bez obzira na pol, a takvo značenje nalazimo i kod Vuka: *dijète* 'das Kind, f i l i u s a u t f i l i a' (Rj.), ipak u Crnoj Gori, bar u nekim krajevima, *dijete* znači 'muško dete'. To važi, naprimer, za Bratonožiće i za Kuče; a žensko se dete tamo zove isključivo *đevojka* (Erdeljanović, SEZb XII, 516 i SEZb VIII, 203). Prirodno da je zatim došao i nastavak koji označava muško potomstvo, *-ić*, da ovu interpretaciju i formalno obeleži, tako da Erdeljanović u istom značenju konstatuje *dijete* = *đetić* (l. l. c. c.). I kod Vuka se sa »jugozapada« nalazi *djètić* 'dijete, das Kind, p u e r' (Rj.). Ovo ne može biti slovenski razvitak značenja; a i inače je razvitak prilično neobičan. Nema sumnje da je sve ovo prevod arbanaskoga *djalë*. U severnoj Albaniji *djallël*, istina, znači samo 'giovine, ragazzo, figlio' (Cordignano, o. c. s. v.); ali kad G. Meyera nalazimo i *djalë* uopšte kao 'Kind' (E. W., s. v. dal). Ako danas u arbanaškom jeziku treba izraziti pojam deteta bez obzira na pol, onda se upotrebljava romanska reč *fëmijë, fumi* i sl. = *familia* (Meyer, o. c., s. v. fëmilë).

Nažalost je etnologija arbanaske reči *djalë* nejasna; ali opredelili se mi ma za koju od postojećih hipoteza, nigde se ne nalazi prvobitno značenje 'm u š k o dete',[14]) tako da je ovaj razvitak nov, sekundaran.

Koliko se srodstvu po muškoj liniji pridaje veliki značaj, toliko je u patrijarhalnom društvu ž e n s k a l i n i j a, kao što je poznato, bez ikakve vrednosti. To shvatanje važi za indoevropsku

[14]) Po G. M e y e r u (l. c.) reč je u vezi sa *dal* 'nicati'; po O š t i r u je reč neindoevropska i u vezi je sa »predgrčkim« τᾶλις 'jeune fille nubile' (Barićev Arh. I, 114); B o g r e a misli da je od *djall* 'Teufel' (Dacoromania II, 789).

porodicu uopšte. Lingvistički se ovo veoma jasno ogleda. Dok je kod starih Indoevropljana terminologija srodnika po muškoj liniji bila izvanredno razvijena i detaljno razrađena, dotle za srodnike po ženskoj liniji takvih opšteindoevropskih termina jedva da ima, nego se termini razlikuju od jezika do jezika. Tako imamo ne samo opšteindoevropski naziv za o c a, b r a t a i s i n a, nego i dalje: za r o d i t e l j e m u ž a, svekra i svekrvu: st. sl. свекры f., lat. *socrus*, starovisokonem. *swigar-*, staroind. *çvaçruh*, jermen. *skesur* itd.; zatim za m u ž e v l j e v o g brata: st. sl. дѣверъ, lit. *dëverìs*, grč. δᾱήρ, st. ind. *devar-* itd.; dalje za m u ž e v l j e v u sestru: srpskohrv. *zȁova*, rus. *zolva*, lat. *g ōs*, grč. γάλως; za b r a t o v u ženu: st. sl. ѩтры, lit. *jentè*, let. *jentere*, lat. *ianitrīcēs*, grč. hom. ἐνατέρες, st. ind. *yātar-*. Naprotiv, kod ženske linije toga podudaranja nema, i svaki jezik je gradio samostalno. Tako je ženin otac kod Slovena *tъstъ*, u grčkom — sasvim drukčije — πενθερός itd. (v. o tome A. M e i l l e t a, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 390—391).

Ženinim srodnicima ne pridaje se značaj; oni se čak i ne računaju kao srodnici.

To, razume se, važi i za patrijarhalno arbanasko društvo. Kako obaveštava J. G. H a h n, kod Mirditâ, naprimer, isto kao kod Dukađinaca i Malisora, žena ne postaje rod rođacima svojeg muža. Zbog toga je — u slučaju krvne osvete — ne sveti obično muž, nego obaveza pada na njenog oca i njegove srodnike, kojima ona dokraja pripada (*Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar* III, Denkschr. der Kais. Akad. der Wiss., Phil. — hist. Cl., 16 Band, 4 Abt., str. 152). Po Kanonu Leke Dukađinca ženini roditelji se ne nazivaju nikakvim specifičnim terminima za srodstvo, nego se smatraju prosto »prijateljima« (Gjeçof, o. c., 38). To važi i danas u nekim brdskim krajevima Albanije; naprimer u Puki su tast i tašta »prijatelji« (Çabej, o. c., 303). Zbog toga u severnim arbanaskim govorima *mik* (od lat. *amicus*), pored običnog značenja »prijatelj uopšte«, dobija naročito i značenje 'chi dà una figlia a marito, genere' (Cordignano, o. c., s. v.), tojest označava t a s t a. Koliko je, pak, ovo u srodničkom smislu nevažeće, vidi se po tome što je *mik* reč koja se pridaje svakom gostu, baš onako kao kod nas *prijatelj*.

U srpskohrvatskom jeziku prilike nisu identične sa arbanaskim. Jedino na Kosovu mogao sam da konstatujem *pretelji* u značenju 'ženini rođaci', kako to izlazi iz izlaganja D. D e b e l j k o v i ć a, koji veli da svatovi dolaze s puškama »u *prijatelje* po devojku« (SEZb VII, 206). Tu je u pitanju, svakako, svež arbanaski uticaj. Inače dok je kod Arbanasa *mik* samo t a s t, a za s v e k r a postoji stari indoevropski termin *vjehër*, — dotle u našem jeziku *prijatelj* obično, pored značenja 'amicus', ima opštije značenje 'der B e freundete, p r o p i n q u u s' (Vuk, Rječn., s. v.). Veli se i »otišao u *prijatelje*« (ibid.). Uopšte je kod nas *prijatelj*, bar u novije vreme, termin i za tasta i za svekra, kao i *prija* — i za taštu i za svekrvu. Ali je ovaj razvitak očigledno sekundaran, posledica

iščezavanja patrijarhalnog društva i gubljenja pomenutih starih distinkcija. Nesumnjivo arbanaske prilike pokazuju arhaičniji stepen razvitka, jer je uopšte u indoevropskom duhu da se baš tast naziva prijateljem i poznanikom. Isp., naprimer, kod starih Grka πενθερός 'père de la femme' ili kod Indusa *bándhuḥ* 'parent du côté de la femme', i jedno i drugo etimološki identično sa got. *bindan*, nem. *binden* 'vezati', tako da se tast označava prosto kao 'associé' (Meillet, o. c., 391). Moguće je, međutim, da je arbanasko značenje reči *mik* dalo potsticaja za razvitak značenja 'tast' kod naše reči *prȉjatelj*, pa da se docnije kod nas značenje rasplinulo; kako se kod Çabeja vidi, ni u Albaniji se staro značenje *mik* 'tast' nije više svuda očuvalo (l. c.). A da je kod nas *prijatelj* u značenju 'svekar' vrlo novo, vidi se već i po tome što je indoevropski termin *svèkar* i do danas očuvan, i to u svojem prastarom značenju.

3. *Glavar, plemenici i zbor*

Paralelizam obrazovanja, pa čak i sličan nastavak, imamo u crnogorskome *glàvār* (Vuk, Rječn., s. v.) i arbanaskome *kryetar* (F. Cordignano, Dizionario Italiano-Albanese, Scutari 1938, s. v. capo). Vuk daje reč *glàvār* samo iz Crne Gore, sa značenjem 'der Oberhaupt, caput', pa dodaje: »Onamo je prvi starješina u nahiji serdar, za serdarima idu vojvode, za vojvodama knezovi, za knezovima barjaktari; svi ovi i ostali znatniji, kao n. p. u Srbiji što su od prije bili kmetovi i sveštenici zovu se *glavari*.« I u severnoj Albaniji *kryetar* je 'capo, presidente, capo di famiglia' i sl. (Cordignano, oba citirana rečnika, s. v. v. krye; capo). U Malesiji se 'glavar sela' zove prosto *kren*, tojest doslovno 'glava' (Jovićević, SEZb XXVII, 61); u Mirditiji je, opet, *kren* 'sud od glavara od svih plemena koja sačinjavaju bajrak' (Jelić, o. c., 61, 68—69). I kako je *krye* samo glasovna varijanta za *kren* ('glava'), to bi *kryetar* moglo biti uzeto kao 'član suda . . .'. Ali to nije potrebno. Dovoljno je obratiti pažnju na obrazovanje *glav-ar* od *glava*, pa zaključiti da i u *krye-t-ar* imamo isto takvo obrazovanje od *krye* ('glava').

Samo se po sebi razume da se od značenja 'glava' lako razvija značenje 'šef' i inače — isp. kod Vuka *poglàvār* 'das Oberhaupt', franc. *chef* < lat. *caput* i sl. — tako da su crnogorska i arbanaska reč mogle doživeti semantičku evoluciju i samostalno. Ali formalni razlozi pokazuju, međutim, uzajamnost. Karakteristično je jednako obrazovanje: srpskohrv. *-ār:* arb. *-(t)ar*, a takođe i isti odgovarajući osnovinski elementi. Moguće je da i u *kryetar* imamo ustvari nastavak *-ar*, a ne *-tar:* dakle *krye-t-ar*, pa da *-t-* pripada osnovi (isp. *-t-* u osnovi ove imenice: neodr. *krye* : određ. *kryet* naprimer u Elbasanu, G. Weigand, *Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt*, Leipzig 1913, 30). U tom slučaju bismo imali identične nastavke u oba jezika,[15]) što nije nikako puki slučaj.

---

[15]) Arbanasko *-ar*, kad znači nomen agentis, postalo je od lat. *-ārius* (Weigand, o. c., 38); a to, kako je poznato, važi i za druge balkanske i slovenske jezike (Sandfeld, Lingu. balk., 49 i d.).

Vrlo slične pojave nalazimo i kod reči koja označava člana, pripadnika plemena. U Crnoj Gori se on naziva *plȅmenīk* (Vuk, Rječn.); za Riječku Nahiju reč *plemenik* u istom značenju potvrđuje Jovićević (o. c., 393); a kod Jelića nalazimo reč *plemeništvo* otprilike u značenju 'solidarnost plemenika, pomoć jednoga plemenika drugome u nevolji, kad se krije od osvete' (o. c., 7). Mora se, naravno, uzeti da je *plȅmenīk* sagrađeno od osnove *plemen-* našim produktivnim nastavkom *-īk;* ali pada u oči isti ili sličan nastavak u arbanaskome *fisnik*. Kao što *plȅmenīk* stoji prema *plȅme*, tako i *fisnik* stoji prema *fis*. Neslaganje postoji jedino u značenju: *fisnik* (i od njega naše *fisnik;* isp. napred) ima samo figurativno značenje, napr. 'nobile, cavalleresco' i pridev je; a *plȅmenīk* ima samo obično značenje 'pripadnik plemena'. Ali je jasno da je polazna tačka zajednička. Zato je i ovde verovatno razvitak počeo u simbiozi. Inače je arbanaski nastavak *-nik* slovenskog porekla; ali je postao produktivan, pa se dodaje i na domaće osnove.[16]) Zbog toga bi se teoriski moglo uzimati da je od *fis* obrazovano *fisnik* samostalno; međutim je veza ovde nesumnjiva zbog opštih razloga.

Ovde treba progovoriti i o narodnom telu kroz koje plemenici biraju glavara i uopšte manifestuju svoju političku volju. To je *zbor*, severnoarbanaski *kuvënd*. Ova je institucija nastala baš posle raspadanja feudalnog društva, u vreme kad se u Crnoj Gori i severnoj Albaniji razbuktava plemenski život. Nosioci ratničkih saveza protiv Turaka su arbanaski Mirditi; *kuvënd* je na prvom mestu njihova tvorevina. Jedan talijanski izvor pominje 1455 godine *el convento* (Šufflay, Srbi i Arb., 62).

Kako se obično misli, severnoarbanasko *kuvënd* nije indigena reč, nego je od latinskog *conventus*, čije postojanje na Balkanu potvrđuje i rumunski i novogrčki jezik: *cuvînt*, κουβέντα. Iz osnovnoga značenja 'skup' razvilo se značenje 'govor, govoriti'. Tako rumunski *cuvînt* znači danas samo 'reč', grč. κουβέντα 'conversation'; *cuvînta* 'parler', κουβεντιάζω 'converser'; i severnoarbanaski *kuvëndój* znači 'parler', tojest imamo isti razvitak kao u našem *zbȏr: zbòriti* (isp. o tome Sandfelda, Lingu. balk., 34—35). Ali što se došlo do ovog recentnog balkanskog značenja ('govoriti'), to i pokazuje da reč nije imala značenje političkog termina.[17]) I u staroslovenskom jeziku, uostalom, съборъ znači samo 'réunion' (Sandfeld, l. c.). Kod Vuka ni *zbȏr* i *sábor* nema političko obeležje; za prvo on veli 'Versammlung, Gesellschaft, Unterhaltung, Gespräch'; a za drugo a) die Kirchensammlung, das Concilium, synodus', b) 'der Zusammenlauf des Volkes (der Wallfahrter) an Wallfahrtsörtern, populus congregatus' (»je li bilo mnogo *sabora* danas kod namastira?«). Standardna naša reč za politički skup bila je u prošlosti: *vijȅća* f., za koju Vuk zaista daje značenje 'Konferenz,

[16]) Napr. *drithnik* 'Aufbewahrungsort für Getreide', prema domaćoj reči *drithë* 'žito' i sl. (Jokl, Baričev Arhiv I, 39—40).

[17]) Francuski *Convent* je, naravno, termin knjiškog porekla, kako se vidi već i po glasovnoj strani.

Berathschlagung', a to je nešto sasvim drugo. Klasična su dubrovačka politička tela nazvana *vijećima* (isp. i kod Vuka, s. v. *vijȅće* n.).

Odavde izlazi da je crnogorska reč *zbor* u značenju neke vrste parlamenta verovatno dobila svoju unutrašnju sadržinu prema arbanaskome *kuvẽnd* (potvrda ima dosta, tako da ih nije potrebno naročito navoditi). U savremenome političkom životu termin *zbor* razvio je svoje značenje iz prvobitnog značenja 'skup uopšte', iz kojeg značenja se razvilo i ono što danas postoji u rumunskom i novogrčkom jeziku.

4. *Krvna osveta i besa*

U oblasti krvne osvete poređenje naše terminologije sa arbanaskom olakšano nam je naročito time što postoji i specijalna Jelićeva etnološka studija baš o ovome predmetu (o. c.). S druge strane običaj je još opšteslovenski i poznat i kod drugih naroda, tako da je katkada teško odvajati ono što je staro od onog što je recentno. U našem Srednjem veku postojala je кр(ъ)жда, institucija krvne osvete. U vreme kralja Milutina se кражда mirila novcem (Jelić, o. c., 20). U jednom dokumentu kralja Tvrtka upotrebljen je izraz имати кръи u značenju 'tražiti naknadu za izvršeno ubistvo' (ibid.). Krvna osveta postojala je, uostalom, ne samo u Crnoj Gori, nego na zapadu takode i u Dalmaciji, a isto tako i na istoku, u južnoj Srbiji i Makedoniji (ibid., 20—21). Zbog svega toga je najčešće pitanje šta je u terminologiji ovoga običaja u Crnoj Gori i drugim našim krajevima ostatak starine, a šta je razvijeno kao sekundarno, u simbiozi s Arbanasima. U mnogim slučajevima moraćemo se zadovoljiti prostom konstatacijom paralelizma; ali će se ponekad ipak moći govoriti i o genetskim vezama.

Kako sam već pominjao, sama reč *krv* = arb. *gjak* termin je za razne pojmove u vezi s običajem krvne osvete. U arbanaskom jeziku se 'ubistvo' kaže *gjaksí* (Cordignano, milansko izdanje, s. v. gjak); ali i sama reč *gjak* ('krv') dobila je u ovom ambijentu značenje 'omicidio' (Cordignano, l. c.). To isto imamo i u Crnoj Gori. I tamo *krv* dobiva značenje 'ubistvo'. Isp. naprimer iz Pipera: »Glavari rešavahu zajedno sa zborom o *krvima,* o ratovanju i mirenju« (Erdeljanović, SEZb XVII, 283). Tako isto i u Staroj Crnoj Gori: »Ožegovičani su bili zauzeli svu zemlju Račetinu za *krv* i tek pre 70 godina su je Mijanovići, izmirivši novcem *krv* koju je Račeta učinio, uzeli od njih« (Erdeljanović, SEZb XXXIX, 98). *učiniti dve krvi* znači u Crnoj Gori 'izvršiti dva ubistva' (Jelić, o. c., 30). Kod Jelića nalazimo i izraz *šest krvi* u značenju sume koja se plaća pri likvidiranju sukoba nastalog zbog ubistva šest lica i koja iznosi 60 dukata (o. c., 117). Tako je i u južnoj Srbiji. U Poljanici i Klisuri je R. Nikolić čuo da su neki ljudi bili osuđeni na robiju za »tri *krva«,* tojest tri ubistva (SEZb VI, 126, nap. 2). U tom kraju, uostalom, postoji običaj *pizme,* neke vrste krvne osvete; smatra se da je to specifična arbanaska pojava, ali se, kako se vidi, ovoga običaja drže i tamošnji Srbi (ibid., 128).

Frazeologija je i inače često identična u našem i u arbanaskom jeziku. U Crnoj Gori odgovarati — po proceduri tradicije o krvnoj osveti — za izvršeno ubistvo kaže se *padati na krv* (Jelić, o. c., 26, 40). Tačno istu frazu imamo i kod Arbanasa. Naprimer se u severnoj Albaniji kaže *kam rá në gjak* 'ho commesso un omicidio' (Cordignano, o. c., s. v. gjak), što doslovno znači 'pao sam u krv'. Isp. o tome i kod Gjeçofa (o. c., 39—40).

Paralelizam je i u izrazu *uzeti krv* 'osvetiti se za ubistvo nekog bratstvenika' (S. Dučić, o. c., 174), koje se slaže sa arbanaskim *marr gjakun* 'avenge oneself' kod Pekmezija (Mann, s. v.), doslovno 'uzeti krv'; isp. takođe *mora gjakun e t' im et* 'uzeo sam krv svojeg oca' kod Kristophoridhija (Mann, ibid.), *e mora gjakun e t' êm vllá* 'uzeo sam krv svojeg brata' u severnoj Albaniji (Cordignano, o. c., s. v. gjak). Nema ovde sumnje da je ova frazeologija nastala u simbiozi, možda potsticana i sa obe strane.

Posle izvršenog ubistva koje podleže osveti — može doći do k o m p o z i c i j e, mirenja zavađenih porodica, bratstava itd. Za takvo mirenje kod Crnogoraca postoji raširen slovenski termin *umir* (Jelić, o. c., 12—13 i d.; za Riječku Nahiju v. Jovićevića, SEZb XV, 739 i d.; za Pipere Erdeljanovića, SEZb XVII, 285). To je procedura po kojoj se plaća često izvesna novčana naknada, i vrše i druge radnje koje idu za prekidom zavade (isp. Jelića uopšte, l. c.). Arbanasi to zovu *pajtimi i gjakut* (Jelić, o. c., 83), doslovno 'mirenje krvi'. Kod Crnogoraca nalazimo prevod ovog arbanaskog izraza. Tako se u Piperima isti postupak zove *mirenje krvi* (Erdeljanović, l. c., 285). I u Kučima se kaže isto tako *miriti krv* (Dučić, o. c. 163).

U tesnoj vezi sa krvnom osvetom je institucija b e s e. Mi smo već videli da arbanaska reč postoji u našem jeziku kao pozajmica (isp. gore). Ali se u istom značenju upotrebljava, bar u našim jekavskim govorima, i reč *vjëra*. Vuk za nju daje tumačenje 'Treue und Glaube, fides'. Naprimer:

I sunce je *vjerom* prevrnulo,
Te ne grije zimi k'o i ljeti,
A ja *vjerom* prevrnuti neću.
(Rječn., s. v.).

Ovde je teško govoriti o kalkiranju od naše strane, tim pre što вѣра i u našem starom jeziku ima isto značenje (isp. Jokla, Bel. Zb. I, 73 i d.); a još manje se može sumnjati u starinu značenja arbanaskoga *besë*, koje je po Balkanu toliko rašireno (isp. napred, I odeljak). Ali je ipak značajno da se u Crnoj Gori u istom značenju upotrebljava i *vjera* i *besa*. Za značenje *vjera* 'zadata riječ' isp. potvrdu iz Pipera (Erdeljanović, SEZb XVII, 284) i Kuča (Dučić, o. c., 199). I Njegoš u »Gorskom vijencu« ovako upotrebljava reč *vjera* (v. niže).

U vezi sa garantijom koju pruža besa stoji i arb. glagol *me lidhë*, koji pored običnoga značenja 'vezati' ima i značenje 'garantire' (Cordignano, o. c., s. v. lidhë). Odavde imamo poluprevedene izraze *vezati se na besu* 'dati obavezu pri mirenju krvi' (Dučić, o. c., 177) i *vezivanje bese* 'mirenje posle krvne osvete' (Jelić, o. c.,

95). Za isti se pojam može u Crnoj Gori reći i *vezati mir* (ibid., 92), gde drugi deo, *mir*, pretstavlja prevod arbanaskoga *besë* u značenju 'primirje'. Arbanaska reč zaista ima i takvo značenje: isp. kod Cordignana *besë* 'tregua' (o. c., s. v.); kod Gjeçofa *besa* 'tregua' (o. c., 176, 177), a takođe n. grč. krit. μπέσα 'Friede', turski *besa* 'trêve entre deux individus ou deux partis' (potvrde su navedene u I delu). Manje je verovatno da je *uhvatiti besu, uhvatiti vjeru* takođe prevod s arbanaskog, jer izraz i inače nalazimo, naprimer kod Vuka: *uhvatiti vjeru (s kim)*. Moguće je da se u našem jeziku izraz formirao samostalno. Isp. ipak iz Crne Gore: *uhvatiti besu* u Kučima (Dučić, o. c., 34), »bratstva *uhvate* među sobom *vjeru*« u Piperima (Erdeljanović, SEZb XVII, 284). I Njegoš upotrebljava ovaj izraz u »Gorskom vijencu«: »Al' od mira *vjeru uhvatimo*« (stih 729).

Videli smo gore, u I delu, šta je jemac, dorëzan. On ubici može dati besu da će garantovati za njegovu bezbednost. Skloniti se pod zaštitu jemca, kaže se u Crnoj Gori *pasti u nečiju besu* (Jelić, o. c., 26). Ovo se isto, međutim, kazuje i jednim drugim izrazom: *pasti u ruke*. Kad je u Kučima neko u nevolji jer ga goni krvna osveta, on dolazi i veli svojem jemcu: *u tvoje ruke i na tvoj obraz padam* (Dučić, o. c. 200). Ovde se, dakle, *ruka* uzima kao simbol zaštite. O arbanaskome *dorë* = slov. рѫка u značenju »zaštita' govori N. Jokl (Bel. Zborn. I, 73—75 i d.). Jokl uzima da se značenje razvilo nezavisno kod nas a nezavisno kod Arbanasa, zbog toga što ruka i u nekim drugim jezicima dobiva ovo simboličko značenje: staronemačko *mund* 'zaštita' u vezi je sa lat. *manus* 'ruka'. I *rukostavnik* 'jemac' oko Budve u XVIII veku Jokl ne smatra kao obrazac sa kojeg je prevedeno arb. *dorëdhan* 'id.', zbog toga što je drugi deo naše reči načinjen od glagola *stâviti*, pa nije adekvatno sa arb. *dhanë*, koje znači 'dati'.

Međutim je u izrazu *pasti na ruke* nemoguće poreći vezu sa arbanaskim *me rá në dorë* 'arrendersi' (Cordignano, o. c., s. v. dorë),[18]) što bukvalno znači 'pasti u ruku'. I crnogorska i arbanaska fraza su i po značenju i po sastavnim delovima identične. Što se tiče izraza *pasti u besu*, on je takođe vrlo razumljiv, pošto i slovensko *vera* i arbanasko *besë* i *dorë* imaju podjednako značenje 'garantija, zaštita' (isp. Jokla, l. c.).

Da li se, protivno Joklu, rukostavnik može ipak dovoditi u vezu sa *dorëdhan* i smatrati kao neprecizan prevod ove arbanaske reči, vrlo je teško reći. Jokl, istina, nalazi jedan primer iz naših spomenika gde se рѫка može shvatiti kao 'zaštita' (u Monum. serb., 102); ali inače *ruka* obično nema u srpskohrvat-

[18]) Arbanasko *dorë* je i inače prevođeno kod nas u više mahova i u drugim značenjima. Tako u Crnoj Gori nalazimo izraz *ruka hljeba* u značenju 'vekna' (Stara C. G., potvrda od P. Nikitovića, u leks. gradi SAN), koje se, kako izgleda, poklapa sa arb. *mbas dor[ë]*, koje znači vrstu hleba, doslovno 'na ruku' (Elezović, Rečn. kos.-met. dijal., s. v. bazdore). I arbanasko *vë dorë* 'beginne', doslovno 'lege Hand an', nalazimo prevedeno u Skopskoj Crnoj Gori kao *rúčim* 'počinjem', *se rúči* 'počinje se' (A. Petrović, u leks. gradi SAN).

skom jeziku ovoga značenja. Zbog toga je moguće pomišljati ovde na arbanaski uticaj, iako on nije neosporan. S druge strane, crnogorska reč *nārûštvo* 'usluga, pomoć' (Crmnica, B. Miletić, SDZb IX, 514) ne sadrži to značenje, kao ni *izrúčiti* 'odmeniti' (Vuk, Rj.). Zbog toga ovde nema razloga tražiti arbanaski niti kakav drugi uticaj.

5. *Čojstvo i junaštvo*

Ratovanje i četovanje je u mnogome imalo isti karakter i kod Crnogoraca i kod Arbanasa. Dovoljno je setiti se, naprimer, crnogorskih »udarâ u ovce« neprijatelja; jedan takav okršaj nam opeva Njegoš u pesmi »Udar u ovce bega Ljubovića«. Kod Arbanasa su ovakve sitne ratničke akcije takođe bile nerazdvojni deo života. Zbog toga Lekin Kanun precizira njihove pravne uslove i posledice; deoba ovaca opljačkanih sa neprijateljskog katuna sprovodi se po naročitim tradicionalnim propisima (Gjeçof, o. c., 166 i d.). Prirodno je, dakle, što slični pojmovi dovode ovde do podudaranja u terminologijama.

Vrlo je karakteristična činjenica da se u arbanaskom jeziku jednom istom rečju označava i pojam mladog čoveka i pojam junaka: to je *trim* (K. Sandfeld, o. c., 69—70). To sve, naravno, proističe iz opšteg shvatanja muškog naslednika kao lica koje će uzeti na sebe od oca i svoju vojnu, ratničku obavezu (isp. napred o tome). Pod arbanaskim uticajem je i aromunska reč *gone*, koja je prvobitno značila samo 'jeune homme', dobila i značenje 'héros' (l. c.). Vrlo verovatno je pod arbanaskim uticajem i opšte-srpskohrvatska reč *jùnāk* dobila značenje hrabrog čoveka. Kako je inače poznato, slovenska osnova *jun-* inače nema takvog značenja: st. sl. ЮНОТА znači samo 'mladost', a takvo, prvobitno, značenje se očuvalo i u našoj imenici *júne* (doslovno 'mladunče [od krave]'). To znači da je *jùnāk* dobilo ovo svoje značenje na Balkanu, i zacelo ne bez veze sa razvitkom date arbanaske i rumunske reči. I u arbanaskome *trim* značenje 'hrabar čovek' je sekundarno, kako izgleda pri etimološkoj analizi. Ako je tačna etimologija G. Meyera (Etym. Wb., s. v.), *trim* ide zajedno sa st. ind. *táruna* — 'jugendlich, zart', grč. τέρνη 'zart' (o teškoćama te etimologije v. Walde-Pokorny, Vergl. Wörterbuch der idg. Sprachen I, 728).

Isti razvitak značenja nalazimo, uostalom, i u crnogorskome *đetić* — slično i u arb. *djalë*. Vuk daje značenje (s. v. djetić), pored ostaloga, i 'Held'; a *djalë* može značiti u severnoj Albaniji 'persona armata fedele a un capo' (Cordignano, s. v. djalë). Paralelizam ovde nije baš potpun; ali je ipak značajan.

Kako se inače od značenja 'mlad' (a ovde dolazi i srodno značenje 'slab, nejak') teško razvija značenje 'junak', atribut koji se inače pridaje zrelom muškarcu, — to je teško poricati vezu između našeg i arbanaskog semantičkog razvitka; iako nije obavezno da impuls bude baš sa arbanaske strane.

Prirodno je da su i izvedena abstracta obrazovana paralelno: *junaštvo* = *trimni-ja.*

U Kučima se — upućeni junacima u borbi — upotrebljavaju neki izrazi paralelno i kod Crnogoraca i kod Arbanasa. Poziv na boj je *kojunaci,* što se tačno slaže sa arbanaskim *kushtrimi,* doslovno 'ko junak'. Borbeni poklič je kod crnogorskih Kuča *A, ko junak!* a kod Kuča arbanaskog jezika isto tako: *A, kush trim!* (Dučić, o. c., 118).

Postoji kod Kuča još jedan izraz koji se takođe javlja kao ista formula u oba jezika: *A, na glave!* = arb. *A, nlël krena!* Uzvik se objašnjava poznatim običajem da se ubijenome neprijatelju otseče glava kao trofej; običaj je postojao i u Kučima (ibid., 186 i d.). Isp. uostalom, u našim narodnim pesmama:

Pa mu rusu otsiječe *glavu,*
Kulašu je baci u zobnicu.
i sl.

I inače se u Crnoj Gori *pobedio neprijatelja* kaže naprosto *pos'eka dušmansku glavu* (npr. u Riječkoj Nahiji, Jovićević, SEZb XV, 668). I pri umiru, likvidaciji sukoba među zavađenima zbog »*krvi*«, ubica nudi porodici ubijenoga »svoju *glavu*«, što ima ustvari simbolički smisao (Jovićević, ibid., 712). U celoj ovoj svetlosti, dakle, izrazi *na glavu* = *nlë! krena* sasvim su razumljivi.

Pojam junaštva je i u patrijarhalnoj sredini tesno vezan sa pojmom viteštva, iako se, dabome, tumači na svoj način. Pitanje časti je, uostalom, uzrok čestih sukoba, jer patrijarhalni moral veoma mnogo polaže na čast.

Termin za čast je *obraz;* i to značenje ova reč ima i uopšte u našem jeziku. Kod Vuka u Rječniku *obraz* znači 'Scham und Ehre, pudor'. Naravno i arbanaska reč *faqe* — pored realnoga značenja — ima i značenje časti. Ali se ovakav semantički razvitak javlja i u drugim jezicima. Isto značenje ima naprimer i tal. *faccia.* Nije lako reći otkud to da baš ovaj deo tela postane oznaka časti i dostojanstva. Možda zbog toga što lice svojim promenama pokazuje iskrenost ili neiskrenost osećanja.

Važno je, međutim, da se i dalja frazeologija viteštva u našem i arbanaskom jeziku neobično lepo slaže. U Crnoj Gori neokaljana čast je *svijeta obraz* (isp. npr. u Riječkoj Nahiji, Jovićević, SEZb XV, 671), a u severnoj Albaniji se to veli *faqe e bardhe* (Cordignano, s. v. faqe), tojest doslovno 'beo obraz'. Ali postoji i arbanaski izraz *ju shndritë faqe,* tojest 'osvjetlati obraz' (Cordignano, l. c.), baš kao i u Crnoj Gori i drugde u našem jeziku. Ali se kaže i *ju zbardhe faqeja,* što bukvalno znači opet 'obeliti obraz' (ibid.). Da li se i kod nas može reći pored *svetao obraz* takođe i *beo obraz,* nije mi poznato: ali bez obzira na to, i ovde se mora konstatovati slovensko-arbanaska uzajamnost u pojmovima i u frazeologiji.

Naprotiv je znak uvređene časti uprljan obraz. Naprimer ako neudata devojka zatrudni i tako se ogreši o moral svoje sredine, ona je time *ocrnila obraz,* svoj i svojih srodnika (Jovićević, SEZb XV, 673), postala je *bezobraznica* (ibid., 675). I Arbanasi uvredu

časti nazivaju ocrnjenjem obraza. Isp., napr., ono što veli Kanun čoveku kojem je uvređena čast: »Se vuoi perdonarlo, perdonalo, se credi, lava la fronte macchiata« (Gjeçof, o. c., 136). »Il *viso* sporco, se vuoi, lavalo, se non vuoi, *anneriscilo* anche di più« (o. c., 123). Tako je, dakle, *faqe e zezë*, doslovno 'crn obraz' (Cordignano, l. c.) identično i po konstrukciji i po značenju sa crnogorskim (i uopšte srpskohrvatskim) *crn obraz*. U arbanaskom jeziku se izraz upotrebljava i pridevski: *faqezi, faqezez, faqezezt* (l. c.), što bi se moralo prevesti sa 'crnoobrazan'; po saopštenju koje imam od prof. J. V u k o v i ć a, u govorima crnogorske Hercegovine čuje se kao običan i pridev *crnobrazan* i dalje izvedena imenica *crnobraznik*.

Dalje se mogla izostaviti imenica *obraz*, tako da je atribut *crn* uzeo na sebe to značenje sramote. Od njega je načinjen glagol *ocrniti se*, koji u Vukovom jeziku znači 'sich schlechten Namen machen, denigrare se ipsum'. U arbanaskom jeziku glagol *zezue* 'ocrniti' — nema ovakvog značenja, jer je skrenuo u jednu drugu semantičku sferu (znači 'u crno zaviti; ucveliti' i sl.). Ali zato pridev *i bardh* (dosl. 'beo') i m a značenje 'častan'. U severnoj Albaniji se putnik dočekuje blagoslovom *ardhsh* i *bardh*, koji Cordignano (o. c., 4) prevodi najpre 'che tu sia il benvenuto', ali zatim dodaje da doslovno znači 'che tu venga b i a n c o (con onore)'. Zašto se baš časnost pripisuje putniku-namerniku, jasno je kad se zna koliko Arbanasi cene, s jedne strane, — čast, a s druge, — gosta (isp. Gjeçofa). Očigledno je prevod arbanaskog pomenutog izraza formula kojom na Kosovu na dan svadbe mladoženjin otac ispraća momka i ostale svatove: »Srećan vi put i *svetli bili*« (potvrda kod D. Debeljkovića, SEZb VII, 197). Pada i ovde u oči da Arbanasi u ovome izrazu upotrebljavaju pridev *i bardh* ('beo'), dok Srbi namesto njega imaju pridev *sveta(o)*.

Iako je teško reći za sve ove izraze da su jedni prema drugima kalkirani, ipak se za izraze *osvjetlati obraz* = *ju shndritë faqe*, a tako i za *svetao bio* = *ardhsh i bardh* može slobodno reći da su u genetskoj vezi. Biće ovde u pitanju arbanaske fraze prevedene na srpskohrvatski jezik.

Prioritetom muškarca nad ženom u patrijarhalnom društvu objašnjava se i činjenica da *čȏjstvo* u Crnoj Gori znači 'vrlinu' (Vuk, Rječn.), 'časnost'. Isp. naslov poznate knjige Marka Miljanova *Primjeri čojstva i junaštva*. Isto značenje ima »u južnim krajevima« i reč *čovječȁnstvo* (kod Vuka). Ali se kod Vuka značenje ne vidi sasvim tačno. U svakom slučaju, isto kao što je od *čȏvjek, čȏjk* nastavkom *-stvo* za abstracta načinjeno *čȏjstvo* i sl., tako je i u arbanaskom jeziku od *njer* 'čovek' obrazovano *njerëzí* tipičnim arbanaskim nastavkom *-zí* za građenje apstraktnih imenica. Za *njer(ë)zí* u severnoj Albaniji nalazimo kod Cordignana dosta neodređeno 'umanità, civiltà, c o r t e s i a' (s. v. nier-zi). Još ponajbolje odgovara prevod 'cortesia' onome pojmu *čojstva* koji nalazimo kod Marka Miljanova.

Ipak se ovde ne može pouzdano govoriti o međusobnom srpsko-arbanaskom uticaju, iako je on verovatan, — a ne može zbog toga što se i inače u patrijarhalnom svetu javlja ovakav semantički

razvitak, iako možda ne tako često. Isp. i u latinskom jeziku *vir* 'čovek, muž' i *virtus* 'vrlina', izvedeno sufiksom *-tus* za abstracta.

Dok je u ovakvom ambijentu muškarac simbol vrline, — a to znači u prvom redu hrabrosti —, dotle je žena simbol slabosti, tojest otsustva »vrline«. Po ženi, tojest onoj koja oplakuje junaka a sama nije junak, koja pri oplakivanju *kuka,* — i reč *kūkavica* u našem jeziku postala je oznaka i za muškarca koji nema vrline = hrabrosti. Ovo značenje se ne ograničava na Crnu Goru i susedne krajeve, nego se raširilo daleko. I kod Vuka je *kūkavica,* pored ostalog, 'ein elender Mensch, homo nihili', naravno ne u materijalnom smislu.

Isto to — i ne slučajno — nalazimo i kod Arbanasa. U arbanaskom jeziku, naprimer u severnim govorima, imamo onomatopejske reči *qyqe* f.; *qyq* m. 'cuculo, uccello considerato come solitario e infelice', tojest ptica kukavica. Od njenog imena, isto kao kod nas, postao je naziv prezrenog čoveka. Arbanasi ovde imaju derivate *qyqán* m., *qyqár* m. 'misero, infelice' (Cordignano, s. v. qyqan).

P. Bulat objašnjava ovaj semantički razvitak, karakterističan baš samo za južne Slovene i Arbanase, ovako: »Zum Unterschied von den meisten anderen nicht-slavischen Völkern, stellen sich die Balkanslaven in Übereinstimmung mit den Albanesen in ihrer anthropopatischen Äthiologie über den Kuckuck diesen als vermeintliches früheres weibliches Wesen vor. Am häufigsten ist es die Mutter, Schwester, Tochter oder Braut, die ihren Sohn, Bruder, Vater oder Mann beklagt. Der Grund für eine solche Auffassung und Vorstellung vom Kuckuck liegt... in der Psychologie des kriegerischen balkanslavischen [i arbanaskog] Elementes selbst, dem das Erlebnis und damit das Bild des klagenden weiblichen Wesens wegen des Todes eines im Kriege gefallenen teueren Familienmitgliedes immer sehr nahe lag« (*Zur Semasiologie des Kuckucks im Balkanslavischen,* Revue Int. des Etudes Balk. III, 531). Kukanje je, dakle, karakteristično za žene, tako da je po ovim shvatanjima — u ljudskom društvu — žena kukavica par excellence. A kako žena inače ne može biti junak jer joj to i nije uloga, — to i muškarac koji nije junak, koji dakle nije častan nego je bedan, dobiva ovaj naziv. I to ga dobiva baš po osobini koju žena ispoljava u trenutku svoje najveće slabosti, kad kuka, oplakuje pokojnike. Da srpskohrvatsko *kukavica* i arbanasko *qyqan, qyqar* dobije ovakvo značenje, potrebna je bila »ratnička sredina«, kako veli Bulat, ili kako bih ja rekao, to značenje se formiralo u patrijarhalnom društvu nekih krajeva na Balkanu.

Naravno, ni u ovom slučaju nije lako reći jesmo li ovde imali razvitak južnoslovenske reči presađen u arbanaski jezik ili obrnuto, jer su isti uslovi postojali na obe strane. Ali su srpskohrvatski i arbanaski proces u međusobnoj vezi, kako jasno izlazi iz Bulatovog izlaganja. S druge strane, mi kod nas — u Crnoj Gori — nalazimo i jednu arbanasku pozajmicu baš iz oblasti običaja pogrebnog tuženja: to je *đekati* od *gjëkonj,* o kojem smo napred već govorili. Zbog toga izgleda verovatno da je i ovde mogao uticaj doći sa

arbanaske strane, pa se dalje raširiti. Ali bilo to tako ili ne, ova semantička evolucija reči *kukavica* = *qyqe* značajna je za pitanje slovensko-arbanaske simbioze o kojoj ovde govorimo.

6. *Istraga*

Kao što se porodica, zadruga, bratstvo i pleme označavaju u Crnoj Gori i severnoj Albaniji vrlo često izrazima koji pokazuju frazeološki paralelizam, tako se u nekim slučajevima i za uništenje gentilne jedinice, za istrebljenje porodice, bratstva ili plemena upotrebljavaju katkad paralelni termini. Naravno, i u drugim sredinama do ovakvih istrebljenja dolazi, samo se često specijalni termini i ne pojavljuju. Ovde, međutim, u gentilnim društvenim formacijama — tim pojavama se pridaje veliki značaj. A osim toga — u ratničkom ambijentu, i koji još poznaje i jako razvijen običaj krvne osvete, — ovi pojmovi su, razume se, obavezno doveli i do specifične terminologije koja se obilno služi i figurom.

U Crnoj Gori *trȁga, trâg* znači 'rod, potomstvo' (isp. Miljanova, o. c., 301; Jelića, o. c., 75); a *nàtraga* 'Anwuchs', *natràgati se* 'naroditi se' (Vuk, Rječn.). Isp. i na Kosovu *trȁga* 'soj, rasa' (Elezović, o. c., s. v.). Vuk, istina, veli 'die (T h i e r-) Race, genus'; ali, kako se vidi, reč važi i za potomstvo kod ljudi.[19]) To, uostalom, izlazi već i iz reči *istraga* (isp. i Vuka, s. v.), termina koji je kod nas postao čuven po *istrazi »poturicâ«* iz »Gorskog vijenca«.

Kod Vuka, opet za Crnu Goru, nalazimo u ovoj grupi reči glagol *istrážiti*, za koji on veli da znači 'ausrotten, extermino, z a t r t i'. U formalnom pogledu imenica *istraga* 'uništenje roda i sl.' pretstavlja postverbal. Glagol, pak, *istrážiti* obrazovan je od imenice *trȁga*, koja znači 'rasa, soj', sa dodatim prefiksom *iz-*. Prefiksom *iz-* se kod nas označava totalnost glagolske radnje (isp. *iz-brisati* 'potpuno obrisati'); ali ona nema inače negativno značenje. Zbog toga ovde treba videti kalk prema jednoj arbanaskoj reči.

U arbanaskom jeziku postoji reč *far* 'soj, pleme', o kojoj smo već govorili. Toj reči je dodat prefiks *sh-*, *ç-*, koji znači negaciju onoga što označava osnova. Tako je načinjen glagol: *shfarue, çfarue, shfarosë* (Cordignano, o. c., s. v. v.), *çfaros* (Rečn. tiranskog instituta, s. v. istrebiti), sa značenjem 'istrebiti', odnosno doslovno »raz-sojiti«, »onesojiti«, »učiniti da ne bude soja«. Crnogorska reč sagrađena je po ovome kalupu: od imenice *trȁga* načinjen je glagol *-tražiti*, a dodati prefiks uzet je iz onih glagola srodnog značenja gde je već osnova davala negativni smisao (napr. *iskoreniti* 'iščupati iz korena', tojest 'uništiti' i slični). Da arbanaskog obrasca nije bilo, jezičko osećanje bi rešilo pitanje svakako na drugi način, ne vezujući uništenje soja za osnovu koja baš znači 'soj' ili dajući glagolu neki drugi prefiks koji ima zaista negativno značenje.

[19]) Odnos *trâg: trȁga* po značenju je isti kao sl. *slědъ* 'trag': *na-slědbnikъ* 'potomak'.

Ima još jedan izraz za isti pojam, za uništenje gentilne zajednice. To je crnogorska *ugasa*. U Kučima je *ugasa* slučaj kad izumre muška loza u porodici. To se zove i *ugašeni dom* (Dučić, o. c., 248). Iz Mrkovića nam za reč *ugasa* A. Jovićević daje značenje — nešto drukčije — 'kobija, predznak iskopa' (SEZb XXIII, 139). I S. M. Ljubiša upotrebljava izraz *ugasna pogibija* (Pripovijesti crnogorske i primorske, Dubrovnik 1875, 194). Isp. i na Kosovu *pogäsnut* 'izginuti, propasti, pocrkati' (Elezović, o. c.).

Pojam propadanja porodice ili veće srodničke zajednice nazvan je ustvari slikovito prema u g a š e n o m o g n j i š t u. Gore smo već govorili o ulozi ognjišta u našoj patrijarhalnoj porodici, odnosno zadruzi. Ognjište je, kao stožer kuće, simbol familije. Ali pošto je po shvatanjima patrijarhalnog društva isključivo muškarac u pravnoj mogućnosti da zasnuje familiju i zadrugu, to *ognjište* (= arb. *vatrë*) nije samo simbol porodice, nego pored toga i simbol m u š k e l i n i j e. Kako nas obaveštava S. T r o j a n o v i ć, u Zeti, naprimer, postoji običaj da se posle smrti muškarca — naročito kad je to majci jedini sin ili sestri jedini brat — u kući namerno potpuno ugasi vatra na ognjištu, jer se »iskopala kuća s muškom glavom«, i tako se celu noć ostavi ognjište bez vatre; tek sutra se ponovno pali (o. c., 145). Odavde je taj simbol ne može biti jasniji. Uništiti mušku liniju jedne manje patrijarhalne zajednice — znači u ovoj perspektivi »ugasiti« jedno ognjište. Zbog toga je lako razumljivo značenje reči *ugasa, ugasiti* u ovome smislu.

Isto to nalazimo i u arbanaskom jeziku. I tamo glagol *shue, shuejtë* pored realnog značenja 'spegnere, estinguere' (Cordignano, s. v. shue) ima i značenje 'istrebiti'. Čak u južnoarbanaskim govorima *shuanj* znači 'sterminare' (o. c., 275); odatle je i dalje razvijeno značenje sev. arb. prideva *i shuem* 'misero' (o. c., s. v. shue). O nekoj se vezi crnogorsko-arbanaskoj u ovom slučaju teže može govoriti, zbog toga što je kod svih naroda na svetu simbolika vatre vrlo raširena; moramo se ovde zadovoljiti konstatovanjem paralelizma.

7. *Terminologija katuna*

Ovde je na mestu da pregledamo i izvestan broj stočarskih termina. Kako sam napred istakao, formiranje crnogorskih i arbanaskih plemena proteklo je uz najživlje učešće pastirskog elementa. Kad sam govorio o arbanaskim pozajmicama u našem jeziku, ja sam, međutim, izostavio pastoralnu terminologiju; ali sam to učinio iz praktičnih, etimoloških i geografskih, razloga. Ovde, naprotiv, kad je reč o paralelnim izrazima iz oblasti srpskohrvatske i arbanaske terminologije, a takođe i o kalkovima, — nema razloga izostavljati pastirske termine. Ukoliko je dolazilo do uzajamno zavisnog paralelnog lingvističkog razvitka, on je mogao nastati samo u simbiozi, pa dakle na geografski određenijem i ograničenijem arealu; tu se pastoralni rečnik u principu ne može mnogo razlikovati od gentilnog. Zato ga i uzimam na ovom mestu u obzir.

S druge strane, institucija pastirskog katuna je na Balkanu ista svuda, pa bili katunari Arbanasi, Vlasi ili Sloveni, a balkanski katun sličan je pastirskim asocijacijama u Pirinejima i centralnim Apeninima (Šufflay, Srbi i Arb., 52). Isti uslovi su izazvali svuda i iste oblike života, što u našoj perspektivi znači: i slične lingvističke forme u terminologiji. Ovde — kod pastirskih termina — može se, međutim, već a priori očekivati i jednostraniji arbanaski uticaj, i to zbog razloga iznošenih gore (isp. str. 49). Zbog svega toga ovde treba očekivati izvestan broj izraza u našem jeziku koji su kalkovi prema arbanaskim originalima. A biće takođe i slučajeva samostalnog paralelnog razvitka.

Ja ću se zadržati na nekoliko raširenih izraza, dodajući tome i nešto posebnog materijala poznatog mi zasad samo iz neposredne blizine granice Albanije, iz Kuča.

Kao što je uopšte poznato, karakteristika katunskog načina stočarenja (bačijanja) jeste pokretnost. Pastiri preko leta ne ostaju u mestu stalnog stanovanja, nego se penju u brda kad za to nastane sezona (isp., npr., kod S. Milosavljevića, *Bačijanje na Šarplanini*, Glasn. Skop. naučnog društva III, 208—236). U Crnoj Gori *izdizati* je termin za ovaj pokret na viši teren. Vuk (Rječn.) veli za Crnogorce: »*izdižu* s ovcama, tj. kreću se«. Isti glagol se može navesti i iz drugih izvora. Tako isto se upotrebljava *izdizatli* i u Zeti i Lješkom Polju (A. Jovićević, SEZb XXXVIII, 417) i u Bjelopavlićima (Šobajić, SEZb XXVII, 253). U istočnoj Hercegovini se kaže prosto *dizati* intrans. za isti takav pokret (J. Dedijer, SEZb XII, 46). Postoji i odgovarajuća imenica *izdig* (npr. u Kučima, Dučić, o. c., 23 i d.; u ist. Hercegovini, Dedijer, l. c.).

Prema našem *izdig* 'pokret sa stokom u brda' nalazimo kod severnih Arbanasa reč *çojë* 'levata' (dosl. 'podizanje'). Cordignano uz *çojë* dodaje ovo objašnjenje: »Dicono i montanari del tempo di andare o tornare dalla bjeshka«[20]) (o. c., 21). Reč *çojë* je inače glagolska imenica od glagola *çue* 'alzare', 'dizati' (o. c.), koja se upotrebljava u sasvim običnom značenju: npr. *t'u çuemen në nadje* 'levandosi la mattina' i sl. (o. c., s. v. çue). Prema tome imamo lep paralelizam između crnogorsko-hercegovačkog i arbanaskog izraza. Od *çue* = *dizati* načinjena je imenica *çojë* = *izdig*, koja je postala termin za ovaj veliki prolećni pastirski odlazak u brda. O međusobnoj vezi između reči *izdig* i reči *çojë* ne može biti sumnje već i zbog toga što bi u našem jeziku teško bilo inače nazvati ovakav pokret »dizanjem«; da smo stvarali nezavisno, pre bi se nazvao »penjanjem«, »putovanjem«, »odlaskom« i sl.

Zbog toga i impuls treba tražiti na arbanaskoj strani. A za takvo shvatanje nalazimo potvrda i u sledećim činjenicma. Kako se iz Cordignanovog objašnjenja vidi (isp. napred), *çojë* danas ne znači više samo 'penjanje' nego isto tako i 'silaženje', naravno kad je reč o pastirkom pokretu. To znači da je *çojë* postalo termin za ovakve sezonske pokrete, pa da je zanemarena činjenica da glagol *çue* znači s a m o 'dizati', a nikad 'spuštati'. Drugim rečima, imenica

[20]) O arb. *bjeshkë, bjeshk* = crnog. *planina* govorim niže.

se, postavši terminus technicus, odvojila od svojeg glagola. Kod našeg odgovarajućeg termina to nije slučaj; kod nas je veza imenice *izdig* i glagola *(iz)dizati* ostala providna. Zato se pored *izdig* '(pastirski) odlazak' načinilo i *zdig* u značenju '(pastirski) povratak'. Potvrde: *zdig* 'sjavak stada krajem avgusta' (J. C v i j i ć, SEZb IV, CXXXVIII), *zdig, zdizanje* 'pastirski silazak' (Kuči, Erdeljanović, SEZb VIII, 240), *zdig* 'vraćanje ovaca s planine' (Kolašin, građa SAN); *zdig* 'selidba s planine u selo' (Sandžak, građa SAN); u Kučima se svečana večera u čast povratka u selo zove *zdižarica, zdiženica* (S. Dučić, o. c., 36; Erdeljanović, SEZb VIII, 240). Međutim dok obrazovanje imenice *izdig* prema gl. *izdizati* ima smisla sa gledišta građenja naših reči, dotle je *z-dig* formalno besmisleno (isto onako kao što se ne može od *peti* — *penjem* načiniti imenica **spenj* u značenju 'silazak'). I ovo nam takođe ukazuje na to — da prilikom postanka reči *zdig* nije u pitanju domaći razvitak. Nego pred sobom imamo k a l k prema arbanaskome izrazu. Očuvana veza sa *dizati* učinila je da se dodadu prefiksi *iz-* ('gore') i *z-* < *s-* ('dole'), ali nije vodila više računa o osobinama našeg glagola, već se proces vršio s naslanjanjem na tuđi, arbanaski, obrazac. Pometnju jezičkog osećanja izazvanu kalkiranjem pokazuje, uostalom, i jedna stvarna činjenica: da je reč *zdig* mogla dobiti isto značenje kao *izdig*, dakle 'uzlazak' mesto 'silazak'. Ovo nam značenje potvrđuje za crnogorska Brda N. Š ć e p a n o v i ć, koji veli da je *zdig* 'kretanje sa stokom iz nizije, iz stalnih naselja u planinu, u katune' (Zbornik »Cetinje i Crna Gora«, izd. Prof. dr., Beograd 1927, 297), a za Crnu Goru uopšte A. Jovićević (leks. građa SAN), koji daje za *zdig* značenje 'izdig, vrijeme kad se stoka u planinu izdiže'. Kao što se u *çojë* mešaju značenja 'uzlazak' i 'silazak', tako se oba ova značenja sadrže, kao što se vidi, i u našoj reči *zdig*.

Izdig = çojë vrši se u proleće »u planinu«. U Crnoj Gori *planina* znači 'letnji pašnjak'. To je mesto gde nema stalnih naselja, nego gde se samo preko leta smeštaju katuni. *Planina* je svojina »komuna«, seoske zajednice, i na njoj se tokom leta napasaju stada (isp. za Pipere, Bratonožiće i Staru Crnu Goru J. Erdeljanovića, SEZb XVII, 245, 270, 289 i d.; XII, 519; XXXIX, 407 i inače; za Bjelopavliće P. Šobajića, SEZb XXVII, 252, 253). Isto značenje: *planina* 'pašnjak' nalazimo i u južnoj Srbiji, napr. u Poljanici (R. Nikolić, SEZb VI, 39). Ali to inače nije srpskohrvatsko, a još manje je opšteslovensko značenje ove reči. Kod Vuka u Rječniku *planina* znači samo 'der Bergwald, saltus, mons silvosus, cf. gora', a takav je smisao ove reči i u današnjem srpskohrvatskom književnom jeziku. Što se tiče značenja ove reči u opšteslovenskoj perspektivi, ono je od crnogorskog značenja još udaljenije. Isp. slovenačko *planina* 'kahler Fels', poljsko *płonina* 'unfruchtbare Gegend', koradikalno, uostalom, sa grč. πέλλα 'λίθος', nem. *Fels* i sl. (Jokl, LKU, 171 i nav. lit.). Prvobitno je značenje, prema tome, bilo 'stenje, pustinja', a nikako 'brdo' i sl. To je i prirodno kad se uzme u obzir činjenica da je nekadašnja postojbina Slovena bila r a v n i c a. Isto je tako i slov. **berg-* u nekim slovenskim jezicima svedeno od značenja 'mons' na značenje 'obala'.

Međutim se sa rečju *planina* 'pašnjak (na brdu)' tačno poklapa po značenju arbanasko *bjeshk*. *bjeshk* — pored ostalog — znači 'Alm, Alpenweide'. S druge strane, opštesrpskohrvatsko *planìna* 'mons silvosus' poklapa se takođe sa drugim značenjem arbanaskoga *bjeshk:* 'Alpengebirge, Berg, Wald' (isp. Jokla, o. c., 165—166 i 169—172). Zbog toga je očigledno da je *planìna* = *bjeshk* u značenju katunskog termina za pašnjačku zonu — razvilo svoju semantiku u međusobnoj vezi. I kako su baš Arbanasi najeminentniji pastiri na Balkanu, to će crnogorska reč verovatno pretstavljati kalk prema arbanaskoj.

Ali i *planìna* u značenju 'mons silvosus' razvijeno je nesumnjivo na Balkanu. Ovde je, dakako, već i iz geografskih razloga, teško uzimati naslanjanje na arbanasko *bjeshk* 'Alpengebirge', a zatim i zbog toga što je i samo osnovno slovensko značenje moglo dati — u novoj sredini — ovakav smisao.[21]) Paralelizam će u ovom slučaju biti nastao zasebnim razvitkom.

U pastoralnom rečniku Crne Gore i drugih nekih naših krajeva javlja se od reči *planina* izvedenica *planīnār*. Vuk je beleži u Rječniku iz Crne Gore, sa značenjem 'koji je na planini kod stoke, der Sennhirt, pastor Alpinus'. Kako se vidi, po značenju nema nikakve veze sa modernim *planinarem*, koji je turista što se penje u brda.[22]) Međutim se *planìnār* u crnogorskom značenju slaže sa arbanaskim *bjeshka-tár*. Kako se kod leksikografâ vidi, *bjeshkatar* je u severnoj Albaniji tačno to isto 'chi passa l'estate nei pascoli alpini' (Cordignano, o. c., s. v. bjeshkë), dakle katunar. Nema, dakle, sumnje da je naša dijalekatska reč dobila svoje značenje naslanjanjem na arbanasku. U arbanaskom jeziku postoji i oblik ženskog roda *bjeshk(a)tare* (Cordignano, l. c.; Jokl, LKU, 171). To je 'la donna che prepara i latticini', dakle tačno ona funkcija koju ženska čeljad vrši u katunu. Oblik *bjeshkatáre* f. je normalno arbanasko mociono obrazovanje prema muškome rodu *bjeshkatár* (isp. Weiganda, o. c., 41). Sličan termin nalazimo i kod nas: *planinka* (Vasojevići, S. Raičević, Gl. Etn. muz. VI, 67; Hercegovina, L. Grđić—Bjelokosić, SEZb X, 89; Stari Vlah, S. Trifković SEZb V. 620; Dragačevo, K. Jovanović, SEZb XI, 351). I kod Vuka imamo *plànīnka* 'vide stanarica'. A *stanàrica* je u Rječniku 'die Sennerin'. Istina, srpskohrvatsko obrazovanje ovde ne pokazuje paralelizam sa arbanaskim. I to zbog toga što se mociono značenje kod nas drukčije označava. Kao što je pokazao R. Bošković, u našem jeziku pri obrazovanju mocionih odnosa postoji drugi princip, supletivizam *(Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici*, Južnosl. filolog, XV, 8 i d.), tako da je imenica koja označava žensku osobu morala biti sagrađena u duhu ovog principa, nezavisno od arbanaskog obrasca. Jasno je, prema tome, da i ovde imamo pred sobom uticaj jezika arbanaskih pastira na razvitak značenja naše reči.

---

[21]) I arbanasko *bjeshk* je po Joklu (l. c.) imalo nekad značenje prosto 'Abhang, steiler Ort', isto kao i naše *planina*.

[22]) *planínac*, opet, kod Vuka nema veze sa pastoralnom terminologijom, nego znači samo 'čovjek iz planine' (s. v.).

Kod S. Dučića nalazimo iz Kuča nešto drukčije značenje reči *planinar:* on veli da je to 'putnik kad dođe s planine'; ali da se pri tome misli na katunare, vidi se po tome što se ovoj reči odmah suprotstavlja reč *domar* 'putnik kad dođe iz zimnice'[23]) (o. c., 35).

Za podnevni odmor stada na »planini« postoji takođe specijalan termin: to je *plândovānje* 'das Unterstehen des Viehes während der Mittagshitze, requies pecoris in umbra' (Vuk, Rječn.). Mesto na kojem se plandovanje uživa zove se u nas *plândīšte* (ibid., s. v.), u Crnoj Gori i *landište*[24]) (ibid., s. v.). Ako je reč zaista u vezi sa *pladne* =*podne,* kao što se to obično uzima, onda se *plandište* po značenju odlično slaže sa jednom romanskom rečju koju nalazimo kod pastira Vlaha i Arbanasa u potpuno istom značenju. To je aromunsko *miridzu, amiridzu* 'lieu où se repose le bétail pendant les chaleurs', meglenskorumunsko *mirindz* 'id'. (G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.* I, Jaşi 1925, 117), sev. arb. *mëriz* 'luogo ombroso dove meriggiano i greggi' (Cordignano, s. v.), južn. arb. *mbris, -zi* 'Mittagsruhe' (Meyer, Et. Wb., 274). Kako je još od Gustava Meyera poznato (isp. l. c.), imenica je izvedena od glagola *mrizonj, mbrizónj* 'halte Mittagsruhe', a ovo od lat. *meridiare* istog značenja. Arom. *miridzare, amiridzare,* meglen. *mirindzari* takođe znači 'se reposer pendant les chaleurs, en parlant des moutons' (Pascu, l. c.). Glagol rumunski i arbanaski dobro se slaže, dakle, sa našim *plandovati.* Ali je ovde klica razvitka značenja u romanskoj sredini: isp. i talijanski *meriggiare* 'Mittagsruhe halten' (Meyer, l. c.). S obzirom na pastirski smisao, kao predavaoci Srbima dolaze u obzir, dakako, Rumuni i Arbanasi; a s obzirom na geografiju rēči u rumunskom jeziku (samo aromunski i meglenski) — verovatno smo uticaj primali ne samo neposredno od Rumuna, nego i posredstvom Arbanasa.

Povratak iz »planine« je u jesen. Tada se silazi (»zdiže«) u niže oblasti, tamo gde su stalna naselja, da bi se provela zima. Zimsko boravište stoke u nizinama zove se u Crnoj Gori *zimovnik* (Stara Crna Gora, Erdeljanović, SEZb XXXIX, 16), *zimnica* (Kuči, Dučić, o. c., 35). Isti se osnovni smisao krije i u sev. arb. *mërrajë,* juž. arb. *mërraje* 'Winterweide', koje G. Meyer (EW, 471) i za njim Jokl (LKU, 265) svode na lat. **hibernāle* odn. **inverrālia,* tako da reč znači prvobitno 'zimovnik' (isp. sev. tal. *inverno,* veljot. *inviarno* 'zima'). Ovde se, međutim, teško može govoriti o međusobnom srpsko-arbanaskom uticaju, iako reč inače nije poznata balkanskim romanskim dijalektima. I ne može se zbog toga što u arbanaskom jeziku nije potvrđena osnovna romanska reč (**hinvernus* ili sl., u značenju 'zima'), tako da je za arbanasko jezičko osećanje *mërrajë* etimološki zamagljeno; još manje je onda moglo biti prevođeno na naš jezik. Iz istog se razloga ne može govoriti ni o kalkiranju arbanaske reči prema našem *zimovnik, zimnica* i sl., jer je standardna arbanaska reč za 'zimu' — samo indigeno *dimën, dimër.* Sve to, uostalom, za nas nije ni potrebno da uzimamo u kombinaciju, jer nema ničeg prirodnijeg nego da se zimsko pasište

[23]) O reči *zimnica* govorim niže.

[24]) Oblik *landište* je očigledno nastao od *plandište* dovođenjem po narodnoj etimologiji u vezu sa *lâd* (hlad).

nazive kod nas, potpuno nezavisno od uticaja drugih jezika, *zimovnik* i sl. Reči *zimovnik, zimnica* i sl. kod nas imaju, uostalom, šire značenje: uopšte mesta gde se zimuje. To važi za opštesrpskohrvatsko *zimȍvnīk,* koje Vuk objašnjava kao 'der Winteraufenthalt, Winterquartier (der Räuber)', a takođe i za crnogorsko *zimȍvište,* koje po Vuku znači isto što i *zimȍvnīk.*

Ima ovakvih semantičkih poklapanja i u oblasti važne stočarske proizvodnje — mlekarstva. U Crnoj Gori, naprimer u Kučima, postoji izraz *cijeli sir,* kojim se označava 'sir koji se dobije kad se u proceđenu jamužu uspe sirište pa se odliva ira' (Dučić, o. c., 31). I u Hercegovini se takođe upotrebljava izraz *cijeli sir* (S. Trojanović, SEZb II, 92). U arbanaskom jeziku nalazimo isti takav izraz: naprimer u kučkim gegiskim govorima se kaže za isti pojam *djathi i tôn* (Dučić, l. c.).[25]) Slaganje je potpuno: isp. arb. *djath-i* 'sir' i geg. *i tân*[ë][26]) 'ceo'. Na kojoj je strani impuls, to je, dakako, ovde teško reći.

Najzad, i za ime jedne divlje životinje koja jako ometa rad pastirima, v u k a, imaju u Crnoj Gori i Albaniji termini koji su u međusobnoj vezi. U Crnoj Gori se vuk naziva *divina* (u Vasojevićima, S. Raičević, Gl. Et. muz. VI, 58). Iz zapadne Crne Gore, za kraj oko Durmitora, potvrđuje mi isto značenje reči *divina* M i l i j a S t a n i ć, saradnik Instituta za srpski jezik SAN (usmeno saopštenje). Što se tiče Vuka, on veli u Rječniku da u Crnoj Gori *divina* znači uopšte 'Wildheit, feritas'; ali, kako se iz primerâ koje sam naveo vidi, to opštije značenje dobilo je u nekim krajevima određenije značenje: 'vuk'. To je sasvim prirodno. Za pastire naših i arbanaskih planina vuk je divlja zver par excellence. Ali razvitak značenja crnogorske reči *divina* nije nezavisan. I arbanaska reč *bishë,* koja znači uopšte 'fiera, belva', može dobiti, i dobiva, značenje 'vuk'. »*bishë* . . . si dice particolarmente del l u p o«, veli Cordignano (o. c., 11).[27]) Nemoguće je ovde ne videti uzajamnu srpskohrvatsko-arbanasku vezu, iako je, s druge strane, isto tako nemoguće pogoditi s koje je strane, kod nas ili kod Arbanasa, razvitak počeo. Isti uslovi bili su na obe strane.

Preći ću sada na to da ukratko izložim neka leksička podudaranja srpskohrvatsko-arbanaska koja zasad mogu da konstatujem samo u bilingvim Kučima; možda će docnija ispitivanja dopustiti da se areali i liste ovakvih reči prošire. Građa je i ovde uzeta od S. Dučića (o. c.).

Za stado ovaca i koza u Kučima postoje složeni izrazi *bravi ovči* i *bravi kozji,* što se poklapa sa kučkim arb. *beret delmi* (do-

---

[25]) Dučić beleži ćirilicom *djacu mou.*

[26]) Promena *ân* > *ôn* je crta nekih severnogegiskih govora (Jokl, LKU, 110; Bel. Zb. I, 54; C. T a g l i a v i n i, *Le parlate albanesi di tipo Ghego orientale — Dardania e Macedonia nord-orientale,* u zborn. Le terre albanesi redente I — Kossovo, Roma 1942, 32—36).

[27]) Gustav Meyer izvodi arb. *bishë,* za koje on daje samo značenja 'wildes Tier' i 'Dachs, Hamster', od latinskoga *bestia,* upućujući na tal. *biscia* 'Schlange' (EW, 38). U glasovnom je pogledu Meyerova etimologija besprekorna.

slovno 'stado ovaca') i *bakтí llivet*[28]) (doslovno '... kozâ'), str. 7. Mesto arbanaskog kvalitativnog genitiva stoji naš kvalitativni pridev.

Posle strižbe ovaca i koza, koja je naročito u stara vremena bila svečana, — priređuje se svečan ručak, gozba, koju crnogorski Kuči zovu *strižarica;* sa tim se slaže arb. *n' qethun*[29]) (isp. *qeth* 'seći, strići'). Ovčija vuna koja se dobije tom prilikom je »velika«, prema »maloj« jagnjećoj. Zato kučki Crnogorci ovčiju vunu zovu *velju vuna,* a to je jednako sa arbanaskim *leshi i madh.*[30]) Str. 30.

Muško jagnje koje se sprema za »ugiča«, »prehodnika«, naročito se ukrašava, jer po Lekinom kanunu — »il ... montone con campana [tj. ugič] ....è l' onore del gregge« (Gjeçof, o. c., 88). Zbog toga mu se — da bi postao što reprezentativniji ovan — uvrću rogovi. Takvo jagnje sa uvrnutim rogovima zove se u Kučima *obrćorog,* a to se arbanaski kaže *briẽn drellun*[31]) (doslovno »uvrnuti rogovi«). Str. 13.

I *zrna* pl. 'testiculi' (kod ovna i drugih mužjaka), str. 15, pretstavlja kalk prema arbanskome *koqe, koç,* koje u sebi krije i ovo značenje, iako mu je osnovno značenje 'zrno'. Kod Dučića se, istina, paralelni arbanaski izraz ne navodi; ali *zrno* u našem jeziku inače nema toga značenja. Razvitak arbanaskog *koç* analizirao je N. Jokl (Slavia XIII, 324—325).

III.

Posle svega ovog izlaganja ostaje mi da svedem rezultate i da izvučem zaključke koji se mogu izvući. Opšti utisak je da se o srpskohrvatsko-arbanaskoj simbiozi u okviru plemenskog života najnovijeg porekla — može dobiti slika i putem lingvističke analize. Srpsko-arbanaske veze u oblasti gentilnog sistema i specifičnog pastirskog života dadu se pratiti vrlo dobro i lingvistički. One su u ovome:

1) U arbanaskom jeziku postoje pozajmice južnoslovenskog porekla koje se odnose na gentilnu terminologiju i koje su nastale u toj eposi. To smo mogli konstatovati za *rod, rodnár; skot; pobratim* (itd.), *pobratini,* zacelo i *domaqin;* manje kazuju u ovom pravcu reči *vojvod, vojevodë; kasnes; starisfat; dever,* jer mogu biti i starijeg, feudalnog porekla.

2) U srpskohrvatskom jeziku postoje pozajmice arbanaskog porekla u istoj oblasti značenja. To su u Crnoj Gori *fis; besa; đekati, đekalca,* a na Kosovu i *dorzon, drzon.*

3) Postoji u ovoj semantičkoj oblasti, a tako i u stočarskoj terminologiji, niz kalkova u našem jeziku prema arbanaskim obrascima; a tako zacelo i niz arbanaskih kalkova prema našim rečima. Međutim je katkada ovo vrlo teško utvrditi, jer i nezavisan razvitak može dovesti do istih konstrukcija, kako smo sigurno

[28]) Dučić piše ćirilicom *бакшй ливеш. л-* zacelo znači *ll-*, koje je postalo dijalekatski od *dh-* (Tagliavini, o. c., 59—60). Sev. arb. inače *dhi* znači 'koza'.

[29]) Kod Dučića *нћесун.*

[30]) Kod Dučića *леши маз.* Pada u oči drukčija zamena opštearbanaskoga *dh* (ne sa *ll*), ili, tačnije, njegovo čuvanje, koje Dučić obeležava, dakako, samo približno.

[31]) Opštearb. *dredh* 'uvrnuti'; ovde imamo pomenutu dijalekatsku promenu *dh* > *ll.*

utvrdili kod *zimovnik: mërrajë*. Ipak smo kod mnogih izraza mogli da utvrdimo uzajamnost, i to kod izraza *brat: vëlla*, u znač. 'član roda', *bratstvo: vllazën̄ī;* kod pojma *jednoločac: nga një shkëf; radost: nafakë* u značenju 'muškarac'; *dete: djalë* u značenju 'muško dete', *prijatelj: mik* u značenju 'tast'; *oganj* + *ognjište* prema *vatrë* u istom tom značenju; *trbuh: bark* i *kuća: shtëpi* u znač. 'bratstvo'; *pâs: brêz* 'koleno'; možda i *glavar: kryetar* 'starešina'; *istražiti: çfarue* 'istrebiti'; *krv: gjak* 'ubistvo' i 'osveta'; *padati na krv: me ra në gjak; pasti u ruke: me ra në dorë; uzeti na ruku: me marr në dorë;* uzvik *kojunak: kushtrim;* uzvik *na glave: në krena;* izrazi *osvetlati obraz: me shndritë faqeja; crn obraz: faqe e zezë; kukavica: qyqan* u značenju 'muškarac koji nije junak'; zatim termini *planina, planinar, planinka* prema *bjeshkë, bjeshkatar, bjeshkatare* u pastoralnom smislu; *izdig: çojë* 'polazak u planinu'; *divina: bishë* u značenju 'vuk'. A možda ova uzajamnost postoji i kod nekih drugih izraza.

Kod nekih od ovih slučajeva mogli smo sa manjom ili većom sigurnošću da zapazimo i polaznu tačku, iako nam nedostatak geografskih podataka ili opšte osobine to ne dopuštaju uvek. Izvor specifičnog značenja naših reči i izraza *dete* 'muško dete'; *oganj* 'kuća'; *trbuh* 'bratstvo'; *pas* 'koleno'; *padati na krv; uzeti na ruku; osvetlati obraz; kukavica; planina; izdig* biće očigledno arbanaski jezik. Obrnuto, zacelo ima naših reči koje su postale uzor Arbanasima za prevođenje, iako je to ovde — zbog nedovoljno razrađene lingvističke geografije — mnogo teže utvrditi. Možda smo prema našem *glavar* dobili arb. obrazovanje *kryetar* u značenju 'starešina', a možda je takav slučaj i sa mnogim drugim izrazima.

4) Svemu ovome nabrajanju južnoslovensko-arbanaskih uzajamnosti mogli bi se dodati i stočarski termini-pozajmice, i to više arbanaske kod nas negoli obratno; ali smo ih ovoga puta izostavili.

S druge strane, ima i slučajeva gde paralelizma između naše i arbanaske gentilne terminologije nema, nekad već i zbog toga što ne postoje na obe strane iste pravne institucije ni isti krug pojmova. Tako kod Arbanasa postoji neka vrsta omladinske skupštine, naprimer u Šalji, pa se vođa njen naziva: *i pari djelmnije* (Jelić, o. c., 63); kod Crnogoraca nema traga ovakvome terminu; isto tako je geruzija kod Arbanasa *pleqn̄ī-(ja),* dok kod nas takvog pojma u ovom smislu nema; s druge strane, našoj reči *domaćin* odgovara u arbanaskom samo *zoti e shtëpis,* izraz koji nema po strukturi neposredne veze sa našom rečju; ni našem crnogorskom *nikogović* 'čovek nikakvog porekla' — ne nalazim u arbanaskom adekvat itd. Sve to je, naravno, sasvim razumljivo, jer su u pitanju ne samo plemenske formacije u dve etnički različite sredine, nego i produženje dveju različitih lingvističkih tradicija: s jedne strane opšteslovenske, a sa druge — tračke.

Pri svemu tome, — isto onako kao što istoriska nauka poznaje i konstatuje etničke veze naših (uglavnom crnogorskih) plemena sa arbanaskima, tako se te veze jasno potvrđuju i lingvističkim ispitivanjima. Tamo gde se prilike mogu nedvosmisleno pratiti, kod pravih pozajmica, vidimo da je ova simbioza u eposi plemenskog

života bila u principu socijalno-etnički sasvim drukčija negoli u eposi feudalizma. U Srednjem veku južni Sloveni, kao elemenat zemljoradnički i kulturno nadmoćniji, — uglavnom samo predaju svoj uticaj. Naprotiv, u životu u doba plemenskih formacija — u istim oblastima terminologije utiču Arbanasi na nas možda isto koliko i mi na njih, ako ne i više, pogotovu u oblasti stočarstva. Tamo gde se mogu pratiti kalkovi u ovoj oblasti značenja, vidimo čak da je arbanaski uticaj od XV v. pa nadalje bio priličan, dok — sudeći po kalkovima — nije sasvim jasno kako smo tada mi na njih uticali, iako je verovatno da je to bilo u približno istoj meri. U nekim, pak, slučajevima, zbog same prirode stvari, moramo se zadovoljiti konstatacijom paralelnog razvitka, koji, istina, ne pokazuje uzajamnost, ali je refleks istih ili sličnih životnih uslova kod oba naroda.

Verujem da bi se ova ispitivanja uspešno mogla nastaviti i ekstenzivno, proširivanjem ovih rezultata u južnoslovenskoj i arbanaskoj jezičkoj oblasti, i intenzivno, hvatanjem sličnih veza sa pastoralnim ambijentom kod Vlaha i kod vagilnih severnih Grka. U ovom bi se slučaju mogle pokazati i izvesne opštije balkanske lingvističke činjenice koje se odnose na gentilno-pastoralnu balkansku sredinu. Naročito kalkovi, ispitani na onaj način kako su to u drugim slučajevima činili Papahagi i Sandfeld, dali bi, čini mi se, plodno polje rada i korisne rezultate.

I. POPOVIĆ, QUELQUES TERMES GENTILIQUES OU ANALOGUES CHEZ LES MONTÉNÉGRINS ET LES ALBANAIS

RÉSUMÉ

L'auteur étudie d'abord quelques *emprunts slaves en albanais* et, vice versa, quelques *emprunts albanais en idiome monténégrin* de la langue serbo-croate, concernant la vie des tribus et les termes pastorales (p. ex., mont. *fis* »tribu« de l' alb. *fis* »id.«; de même, *đekati* »pleurer, crier, etc.« de l'albanais *gjëkoj* »id.«; à l'opposé, alb. *rod* »famille« du slave *rod;* de même, *pobratim* »frère d'armes, confrère, etc.« du slave *pobratim).* Une certaine symbiose albano-monténégrine peut être ainsi constatée moyennant les faits linguistiques de ce genre. Tandis que l'influence slave sur la langue albanaise au moyen âge touchait en premier lieu l'agriculture et la vie administrative d'une façon unilatérale, cette fois-ci l'action exercée était mutuelle (c.-à-d. au début de l'ère turque), embrassant également l'organisation sociale des tribus des deux peuples.

Au deuxième chapitre, l'auteur procède à l'étude des *calques* dans le même domaine géographique et sémantique. Bien entendu, il est toujours très difficile de faire un départ entre les calques (c.-à-d. mots ou idiotismes modelés sur un autre idiome) et les parallélismes développés indépendamment dans chacune des langues en question. Cela n'empêche pas que, dans un certain nombre de cas, il soit possible d'établir qu'un certain mot serbo-croate en

idiome monténégrin fut calqué sur un terme albanais, et vice versa. Ainsi le mot s. — cr. *krv* »sang« n'a qu'au Monténégro (et peut-être dans les régions yougoslaves voisines) le sens de »vendetta« ou »meurtre«, ce qui trouve son explication dans l'influence du terme albanais *gjak*, signifiant à la fois »sang« et »meurtre«, phénomène facilement explicable dans un milieu des montagnards vivants divisés en tribus pastorales. La même constatation est applicable au cas du mont. *trbu* »phratrie« (autrement s.-cr. *trbuh* seulement au sens propre du »ventre«), calqué sur l'alb. *bark* »ventre« aussi 'employe' au sens de »phratrie«; puis au cas de l'expression figurée *uzeti krv* »se venger«, absolument identique à l'idiotisme albanais *marr gjakun* »id.«, et ainsi de suite dans un nombre de cas. Les calques albanais qui reposent sur des modèles s.-cr. sont plus difficiles à étudier, mais on pourrait également citer quelques exemples de ce genre, p. ex. *fisnik* »noble«: mont. *plemenik* »ressortissant d'une tribu«; *-nik*, et encore bien d'autres.

Il va sans dire que ces influences reciproques abondent surtout dans des regions limitrophes (et parfois encore aujourd'hui bilingues); mais dans certains cas l'extension de ces phénomènes fut plus intense et embrassa quelquefois non seulement le Monténégro resp. la Malésie de Scutari, mais aussi l'Herzégovine etc., resp. l'Albanie Méridionale.

Au deuxième chapitre, aussi bien qu' au premier, on put constater le même fait: l'influence était, cette fois encore, mutuelle, et tous les deux peuples étaient à la fois actifs et passifs pendant ces échanges linguistiques, ce qui n'était pas le cas à l'époque médiévale. En un mot, la symbiose albano-monténégrine dans les premiers siècles de la domination turque avait un autre caractère: c'était une symbiose des pasteurs de deux cotes, tandis qu'au moyen âge il existait sur ce terrain (et ailleurs) une symbiose des Slaves agricoles avec des Albanais éleveurs.

En apportant cette contribution aux études des parallélismes sémantiques interbalkaniques faites par Sandfeld, Papahagi et d'autres linguistes, l'auteur ne se contenta pas de donner des cas clairs; il nota en outre une série de parallélismes dont l'origine ne pouvait être établie qu' à titre de rectification possible, et qui appellent des études spéciales dans l'avenir.

La méthode »mots et choses« fut appliquée ici dans une mesure abondante, ce qui était nécessaire pour expliquer des changements de sens qui, sans cela, resteraient obscurs (p. ex. la théorie de la vendetta monténégrine et albanaise, la situation sociale de la femme, etc.), et jettent le jour sur de nombreux termes et idiotismes étudiés dans ce travail.